

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра соціології управління та соціальної роботи

Пояснювальна записка
до бакалаврської роботи
на тему

**«СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ
ЛІТНЬОГО ВІКУ В ПРИЙМАЮЧИХ ГРОМАДАХ (НА ПРИКЛАДІ
ЧУГУЇВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ)»**

Виконала: студентка 4 курсу групи СР-45
першого (бакалаврського) рівня освіти
спеціальності 231 Соціальна робота
Селевко М. О.

Керівник: Садрицька С. В., кандидат
соціологічних наук, доцент закладу вищої
освіти кафедри соціології управління та
соціальної роботи

Рецензент: Кутирьова В.І., кандидат
соціологічних наук, доцент закладу вищої
освіти кафедри соціології соціологічного
факультету

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ	8
1.1 Базові підходи до аналізу ключових понять дослідження	8
1.2 Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб літнього віку	15
Висновки до розділу 1	23
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЛІТНЬОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ	25
2.1 Соціальна робота з людьми літнього віку.	25
2.2 Діяльність соціальних служб, що пов'язана з соціальною адаптацією внутрішньо переміщених осіб літнього віку	30
2.3 Програми та послуги для внутрішньо переміщених літніх осіб	33
Висновки до розділу 2	39
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЛІТНЬОГО ВІКУ З СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ В ПРИЙМАЮЧИХ ГРОМАДАХ (НА ПРИКЛАДІ ЧУГУЇВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ).	40
3.1 Програма розвідувального дослідження.	40
3.2 Аналіз результатів дослідження	44
3.3 Рекомендації щодо сприяння соціальній адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку в приймаючих громадах	53
Висновки до розділу 3	57
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ	71

ВСТУП

Актуальність. Війна, що триває в Україні все більше призводить до виникнення соціальних проблем, що негативно впливають на життя людей, різних соціальних груп та країни в цілому. Саме бойові дії призвели до масштабного внутрішнього переміщення населення. Значна кількість людей були змушені залишити свої домівки і переселитися в незнайоме для них середовище. До повномасштабного вторгнення за даними Міністерства соціальної політики ця цифра становила майже 1,5 млн переселенців, а саме в Харківській області перебувало 135 тисяч 580 осіб. З початком повномасштабного вторгнення ситуація змінилася кардинально [31]. Станом на квітень 2024 року за оцінками Міжнародної організації з міграції кількість ВПО в Україні становить 3 548 000 внутрішніх переселенців, з них 567 тисяч – це люди літнього віку [11]. Багато внутрішньо переміщених осіб налічується в Харківській області, незважаючи на те, що цей регіон часто обстрілюють, і він знаходиться поруч з ворогом. На початок лютого 2024 року за даними Міністерства соціальної політики України в Харківській області було зареєстровано 528 571 внутрішньо переміщених осіб, з них 133 тисяч – особи літнього віку [31]. Це можна пояснити тим, що особи літнього віку в умовах невизначеності не хочуть їхати далеко, можливо навіть бояться, вони дуже прив'язані до свого дому. Літнє населення, зазвичай більш вразливе до стресу та змін, їм складніше адаптуватися до нового місця, це та категорія населення, яка є найменш захищеною та найбільш соціально вразливою в умовах війни, і тому вона потребує особливої уваги та допомоги у процесі соціальної адаптації. Особливо важливо, щоб люди літнього віку, які безпосередньо постраждали від наслідків війни, швидко адаптувалися до нового соціального оточення, знайшли житло та встановили нові контакти, на відміну від людей працездатного віку, яким потрібно ще й знайти роботу. До того ж, умови війни та внутрішнього переміщення можуть призвести до погіршення фізичного та психологічного стану цієї групи населення. Ці люди можуть мати обмежену

фізичну мобільність, проблеми зі здоров'ям та інші потреби, які вимагають спеціального уваги та підтримки. Літні люди, які були вимушені залишити свої звичні місця проживання та опинитися в незнайомих умовах, перш за все, потребують підтримки з боку держави та приймаючих громад. Питання доступу внутрішньо переміщених літніх осіб до соціальних послуг, медичної допомоги та інфраструктури стає надзвичайно важливим у контексті їхньої соціальної адаптації. Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб літнього віку потребує особливої уваги науковців тим більше належить до мало досліджених, особливо на локальному рівні. Актуальність цієї теми полягає в тому, що вона спрямована на розуміння потреб та проблем внутрішньо переміщених осіб літнього віку і на розробку ефективних стратегій їх соціальної адаптації. Вивчення соціальної адаптації в конкретній громаді, такій як Чугуївська територіальна громада, дозволить виявити проблеми та недоліки в системі підтримки та розробити рекомендації щодо сприяння соціальній адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку. Саме ця громада є показовим прикладом того, як війна в Україні створює складні соціальні умови, які впливають на життя людей, особливо вразливих груп населення, таких як літні люди. Однією із особливостей Чугуївської громади є її розташування, адже знаходиться вона поруч з зоною ведення бойових, вона безпосередньо постраждала і продовжує страждати від ворожих обстрілів. Але продовжує приймати значну кількість внутрішньо переміщених осіб. Це створює унікальну ситуацію, де громада активно стикається з проблемами адаптації таких людей, в тому числі і літнього віку. Актуальність теми також полягає в її практичній значущості, адже соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб літнього віку має велике значення не лише для самої цієї групи, але й для приймаючих громад, зменшуючи напруження в середині суспільства. В рамках дослідження, не зважаючи на складність проблеми, ми намагатимемось виявити та описати якісні характеристики об'єкту та предмету дослідження, що дозволить розробити конкретні заходи для поліпшення соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку в приймаючих громадах.

Ступінь наукової розробленості теми. У вивчення соціальної адаптації зробили значний внесок багато вчених, включаючи таких соціологів як А. Шеффле, Г. Спенсер, У. Томас, Л. Гордон, М. Шабанова, Т. Парсонс, Р. Мертон, Ф. Знанецький, а також психологів, як Ж. Піаже, З. Фрейд, Е. Фромм, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та інші.

Саме роботу державних та недержавних організацій, які допомагають у процесі соціальної адаптації вимушено переміщених осіб в Україні досліджували: В.Вишньовський, Н.Мазіна, О.Макарова, М.Малиха, О.Міхеєва, В.Надрага, П.Путінцев, Ю.Пашенко, І.Тітар, Д.Ходот та ін. У своїй дослідницькій роботі під назвою "Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації", Оксана Міхеєва та Вікторія Середя детально дослідили аспекти адаптації внутрішньо переміщених осіб. Також, Т. Доронюк та А. Солодько займалися аналізом ситуацій, пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами в Україні.

На сучасному етапі вивчення проблем внутрішньо переміщених осіб висвітлюється такими науковцями як О.Балакірева, Т. Доронюк, О.Міхеєва, Ю. Муромцева, У. Садова, В. Середя, Т. Старинська, А. Солодько та ін. О. Балакірева вивчала проблеми переселенців, і зокрема, була написана праці про потреби, саме внутрішньо переміщених осіб літнього віку.

Проблеми внутрішнього переміщення населення в Україні є масштабними та вимагають комплексного підходу до їх вирішення. Разом з тим внутрішньо переміщені особи літнього віку є вразливою категорією населення, яка потребує спеціальної підтримки для адаптації до нових умов. Не зважаючи на численні публікації, окремі аспекти є недостатньо вивченими. В Україні проведено ряд досліджень, присвячених соціальній адаптації внутрішньо переміщених осіб в цілому, однак дослідження соціальної адаптації переселенців літнього віку є менш вивченим. Таким чином, з огляду на рівень наукової розробленості, обрана тема має перспективи для подальшого розвитку і дослідження.

Вивчення соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку в Чугуївській територіальній громаді дозволить заповнити певну прогалину в знаннях і надати обґрунтування для подальших досліджень і розробки заходів, спрямованих на поліпшення умов життя та соціальної адаптації цієї вразливої групи.

Об'єктом нашого дослідження виступають внутрішньо переміщені особи літнього віку.

Предметом – соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб літнього віку в приймаючих громадах.

Мета роботи полягає у комплексному аналізі соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку в приймаючих територіальних громадах для покращення соціальної роботи у напрямку соціальної адаптації цієї категорії населення.

Завдання дослідження:

1. Систематизувати основні теоретичні підходи до ключових понять дослідження
2. Охарактеризувати теоретичні аспекти соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб, зокрема осіб літнього віку.
3. Виявити виклики та проблеми, з якими зіткнулися внутрішньо переміщені літні люди в процесі соціальної адаптації в приймаючих громадах.
4. Уточнити специфіку, принципи соціальної роботи з літніми людьми в контексті їх потреб, можливостей та обмежень.
5. Проаналізувати роль та функції соціальних служб у процесі адаптації внутрішньо переміщених літніх осіб.
6. Визначити наявні програми та послуги, спрямовані на підтримку внутрішньо переміщених літніх осіб.
7. Дослідити проблеми внутрішньо переміщених літніх осіб, що пов'язані із соціальною адаптацією в приймаючій громаді (на прикладі Чугуївської територіальної громади).

8. Розробити практичні рекомендації для приймаючих громад щодо поліпшення умов проживання та підтримки внутрішньо переміщених літніх осіб для сприяння їх соціальній адаптації.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань і вирішення сформульованої проблеми в роботі був використаний комплекс взаємодоповнюючих методів: систематизація та узагальнення підходів до з'ясування базових понять дослідження, порівняння, аналіз документів та статистичних даних, опитування у форматі напівстандартизованого інтерв'ю.

Структура роботи: робота складається з 63 сторінок; містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

1.1 Базові підходи до аналізу ключових понять дослідження

Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб літнього віку є складним і досить актуальним на цей час явищем, яке вимагає систематизації та узагальнення теоретичних підходів до з'ясування ключових понять. Дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб (ВПО) потребує чіткого окреслення та розуміння основних термінів, що використовуються в роботі.

У зв'язку з розглядом процесу соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку, необхідно ретельно визначити, розглянути та проаналізувати термінологію, що буде використовуватися у дослідженні. Перш ніж розпочати дослідження, важливо чітко окреслити поняття "соціальна адаптація", адже воно є одним із основних та важливих в даному дослідженні. Це стане основою для подальшого вивчення теми, адже категоріальний апарат слугує фундаментом для будь-якого дослідження.

Проблема соціальної адаптації є предметом вивчення як в рамках окремих наукових дисциплін, так і в міждисциплінарному контексті, і вона є важливою для наукових досліджень як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій спільноті. Незважаючи на обширний обсяг досліджень у цій області, залишаються незаповненими численні прогалини в розумінні сутності і структури цього явища, а також в факторах, що впливають на нього [19].

Слово "адаптація" походить із латинської мови і вказує на процес пристосування [13, с. 5]. Існують різні види адаптації, але вони часто пов'язані між собою. Наприклад, психологічна адаптація особистості до суспільства здійснюється за допомогою рефлексії, ідентифікації, емпатії та інших психологічних механізмів. Соціальна адаптація включає в себе пристосування

людини до соціального середовища, формування відповідних стосунків з іншими людьми, вступ до соціальних груп, а також активну участь у засвоєнні стандартних соціальних умов та прийнятті норм і цінностей нового середовища. Це включає в себе освоєння різних соціальних ролей. О. Безпалько точно вказує на те, що без психологічної адаптації не було б соціальної адаптації [19, с. 99]. Соціальна адаптація передбачає здатність особистості пристосовуватися до нових соціальних груп та активностей, які є важливими в конкретному соціумі. Цей вид адаптації розглядається як результат процесу різноманітних змін: соціальних, соціально-психологічних, морально-психологічних тощо [29, с. 30].

Існує багато різних визначень терміну "соціальна адаптація", запропонованих вченими, але жодна з них не стала загальноприйнятою, через те, що саме поняття має суб'єктивний характер, і тим самим це ускладнює його використання. З одного боку здається, ніби, що поняття "соціальна адаптація" є простим та очевидним, але з іншого боку, воно часто тлумачиться по-різному, це через те, що існує складність самого поняття, яке відображає як «певний процес адаптації особистості до норм, які існують в суспільстві, і в той же час це є як і сам результат» [13, с. 23-24].

Поняття "соціальна адаптація" вперше в науці почали використовувати американські соціологи У. Томасом і Ф. Знанецьким на початку XX століття. У психології дуже популярною була концепція соціальної адаптації особистості, яку розробили такі вчені, як Ф. Ніцше, З. Фрейд та інші. Вони намагалися створити чітку теорію адаптації індивіда до суспільства. Проблему соціальної адаптації також розглядали неофрейдисти, такі як К. Хорні, Г. Селліван, Е. Фромм, А. Кардінер і інші. Вони вважали, що соціальне середовище має вирішальний вплив на розвиток особистості та її відносини з навколишнім світом [13; 26].

Англійський соціолог і філософ Г. Спенсер був одним з перших у зарубіжній соціології, хто почав досліджувати проблеми соціальної адаптації. Він визначив соціальну адаптацію, як "...постійне узгодження внутрішніх

стосунків з зовнішніми" [22, с. 84]. В історії соціології великий внесок у розуміння адаптації зробили вчені, які вивчали цю проблему з різних поглядів. Згідно з О. Контом, соціальна адаптація в суспільстві включає дві основні тенденції. По-перше, це пристосування до існуючих умов, що є способом дії, відомим як адаптація. По-друге, це бажання змінити ці умови, що виражається у способі мислення. Е. Дюркгейм показав, як люди внутрішньо усвідомлюють соціальні норми під час адаптації [22, с. 85-86]. М. Вебер розглянув раціональний аспект адаптації, Р. Мертон дослідив адаптацію в умовах соціальної дезорганізації, а В. Томас і Ф. Знанецький зосередилися на самому процесі адаптації [29]. Далі інші соціологи, такі як Р. Парк, Т. Парсонс, Е. Берджесс, Дж. Стюарт, М. Харріс, П. Сорокін, розвивали ці ідеї, розглядаючи адаптацію через призму системи цінностей та соціальної мобільності. Т. Парсонс досліджує соціальну адаптацію, розглядаючи взаємодію між індивідом і суспільством, і вважає, що соціальна система виникає спонтанно в результаті взаємодії її складових частин [13; 22].

У концепціях Ж. Піаже та Р. Мертона під соціальною адаптацією розуміється взаємодія між людиною і соціальним середовищем. Ж. Піаже має на увазі, що розвиток людської поведінки є процесом адаптації, який полягає у збалансуванні між усвоєнням нової інформації та змінами у власному розумінні світу. Щодо Р. Мертона, він розглядає соціальну адаптацію як баланс між потребами людини і суспільними стандартами, а також як взаємодію з різними соціальними факторами. Він виділяє декілька форм соціальної адаптації, таких як комфортність, інновація, ритуалізм, ретритизм та заколот, які визначаються тим, наскільки вони відповідають культурним цілям і прийнятим нормам [22; 29].

У соціології та психології поняття "соціальна адаптація" описує процес та результат установаження специфічних взаємовідносин між особистістю та соціальним оточенням. Це означає, що людина здатна пристосовуватися до вимог та очікувань суспільства, у якому вона живе, та успішно функціонувати в ньому [13, с. 5-6]. Так як робота найбільше стосується соціальної роботи, то

варто наголосити на тому, як саме вона розглядає поняття «соціальної адаптації». Зокрема, можна виокремити, що соціальна адаптація з точки зору соціальної роботи цей термін позначає адаптацію особи до різних аспектів суспільного життя, будь то політична обстановка, робоче місце чи культурний контекст; це є таким собі процесом освоєння нових соціальних умов, нової соціальної ситуації, як наприклад, внутрішнє переселення. Цей процес надає людині новий соціальний досвід і сприяє її подальшій соціалізації [50].

За визначенням Гідденса, соціальна адаптація є процесом соціалізації, тобто пристосуванням до виконання певної ролі в суспільстві. Адаптація в цьому розумінні включає в себе навчання та засвоєння соціальних норм і очікувань, необхідних для успішного функціонування у суспільстві [29]. Подібно до Гідденса, Н. Смелзер також розглядає адаптацію як частину соціалізації. Він розуміє адаптивний підхід як уявлення про соціалізацію, яке враховує, що в житті людей можуть виникати різні кризи, які можуть бути очікуваними або неочікуваними. Адаптація полягає в тому, щоб ефективно пристосовуватися до цих криз та подолання їх впливу на індивіда [13, с. 14-16].

Загалом, підсумовуючи, можна сказати, що поняття "соціальної адаптації" є досить широким та комплексним, оскільки воно включає в себе різні аспекти, які визначають успішність адаптаційного процесу індивіда до нового соціального середовища. Психологи, філософи, соціологи, політологи та інші науковці розглядають адаптацію з різних точок зору, але вони всі підкреслюють важливість збалансованої взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів в цьому процесі. Психологи звертають увагу на внутрішній психологічний стан індивіда, його особистісні якості та здатність до адаптації, в той час як соціологи виокремлюють вплив культури, цінностей та соціальних норм на процес адаптації. Політичні аспекти також мають значний вплив, оскільки економічна та політична ситуація може визначати доступ до ресурсів та можливостей для адаптації [13, с. 6]. В уявленні більшості науковців, соціальна адаптація є процесом, у якому індивід входить у нову для нього соціальну сферу, адаптуючись до нових умов і вимог. Успішність такого

процесу буде залежати від таких чинників, серед яких можна виділити як індивідуальні, тобто це особистісні якості, мотивацію та навички, так і групові, які включають сюди підтримку родини, друзів та спільноти [36].

Таким чином, хоча різні наукові дисципліни, різні теоретичні підходи можуть наголошувати на різних аспектах соціальної адаптації, вони усі погоджуються, що це процес пристосування індивіда до нових соціальних умов, що включає в себе не лише зовнішню адаптацію до нового середовища, але й внутрішні зміни в особистості, самоідентифікацію, ріст та розвиток.

Ще одним ключовим терміном у контексті огляду основних підходів до аналізу ключових термінів у дослідженні є поняття "внутрішньо переміщені особи".

Визначення терміну "внутрішньо переміщені особи" має велике значення як у науковій сфері адміністративного права, так і в національному законодавстві з двох основних причин. По-перше, від точності і чіткості цього визначення залежить, кому саме будуть надані додаткові права та гарантії, а також які обов'язки будуть покладені на ці особи, щоб запобігти зловживанню правами. По-друге, Україна має міжнародні зобов'язання, і відповідно до них національне законодавство, включаючи визначення поняття "внутрішньо переміщені особи", повинно відповідати міжнародним стандартам у цій області. Таке визначення є ключовим для забезпечення правового захисту і соціальної підтримки людей, які перебувають у складних життєвих обставинах через переміщення всередині країни [10].

Загалом, використовують різні терміни для опису людей, які пережили внутрішнє переміщення, і в суспільстві існує багато назв до такої групи населення. Серед таких термінів можна відзначити "внутрішній біженець", "внутрішній переселенець", "переселенець", "вимушений переселенець", "переміщена особа". Однак, у офіційних документах ці люди визначаються як "внутрішньо переміщені особи", а цей термін походить з англійської мови "internally displaced persons" (IDPs). І це поняття було закріплено у «Керівних

принципах з питань внутрішнього переміщення» Організації Об'єднаних Націй [35; 52].

Використання однозначного та міжнародно визнаного терміну "внутрішньо переміщені особи" у офіційних документах сприяє уніфікації та зрозумінню ситуації цих людей як на національному, так і на міжнародному рівні. Така уніфікація термінології важлива для забезпечення їхніх прав та отримання допомоги та захисту. Враховуючи це, використання терміну "внутрішньо переміщені особи" є обґрунтованим і сприяє створенню сприятливого середовища для їхнього захисту та підтримки [46].

Г. Гудвін-Гілл, висловлюючись щодо внутрішньо переміщених осіб, визначає їх як тих, хто раптово був вимушений залишити свої домівки через конфлікт, ворожнечу, порушення прав або природні катастрофи, і перебуває на території власної країни. М. Ніколайчук вважає, що внутрішньо переміщені особи є цільовою групою для міграційної політики, характеризуючись різними потребами та впливами зовнішнього середовища [37, с. 112]. М. Малиха та Т. Кульчицький вважають, що це громадяни, які вимушені покинути своє місце проживання через воєнні дії, не перетинаючи кордон держави. В. Михайловський та Л. Наливайко, Н. Ісаєва та А. Орешкова також визначають внутрішньо переміщених осіб як тих, хто залишає свої місця проживання через різні загрози, залишаючись всередині кордонів країни. Загалом, можна узагальнити, що всі ці визначення дуже схожі за своєю термінологією, тобто, що внутрішньо переміщені особи-це особи, що покидають свої домівки через різні конфлікти та катастрофи, при цьому залишаючись всередині своєї держави [34; 53].

Поняття "внутрішньо переміщена особа" та "біженець" часто сплутуються, але насправді це абсолютно різні категорії, які не можна порівнювати між собою. Основною відмінністю між цими поняттями є те, що внутрішньо переміщені особи залишаються всередині меж своєї країни, у той час як біженці перетинають кордон та шукають притулку у іншій країні. Ця юридична відмінність має важливе значення, оскільки сплутання цих термінів

може призвести до неправильних висновків та недорозумінь. Таким чином, важливо чітко розрізняти ці поняття для уникнення непорозумінь та забезпечення прав та захисту цих категорій осіб [41; 47].

У Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» це поняття визначається як: «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув місце свого проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [41].

Організація Об'єднаних Націй має своє визначення терміну "внутрішньо переміщена особа", яке означає, що це «особа чи група осіб, які були примусово змушені покинути свої домівки чи місця постійного проживання через різні обставини. Це може бути викликано збройним конфліктом, загальним насильством, порушенням прав людини, природними катастрофами або техногенними аваріями. Важливою особливістю є те, що ці особи залишаються в межах власної країни та не перетинають міжнародно визнаних державних кордонів» [27, с. 47]. Незважаючи на те, що різні міжнародні організації, можуть використовувати трохи відмінні формулювання, проте їхні визначення в цілому збігаються у тому, що внутрішньо переміщені особи – «це люди або групи людей, які були примусово або обов'язково змушені залишити свої домівки або звичайні місця проживання. Це може бути наслідком або з метою уникнення наслідків збройних конфліктів, масштабного насильства, порушень прав людини або природних чи техногенних катастроф. Ці особи не перетнули міжнародно визнаний кордон країни. Це ті люди, які шукають притулку в іншому місці всередині меж своєї власної країни через негативні обставини» [27, с. 46-48].

Тобто, на основі аналізу різних підходів до визначення поняття «внутрішньо переміщена особа» виділяються ключові ознаки цієї категорії населення, які визначають їхню присутність у контексті України. По-перше, це

наявність громадянства України, що вказує на їхню прив'язаність до країни та зв'язок з її правовою системою. По-друге, це причина покидання певної адміністративно-територіальної одиниці України, але при цьому не перетинання міжнародно визнаних кордонів держави, що розмежовує їхній статус від біженців. По-третє, це наявність права на постійне проживання в Україні, що свідчить про їхню законну зв'язаність з країною. І нарешті, це потреба у захисті прав та свобод, що підкреслює необхідність забезпечення їхнього правового захисту та соціальної підтримки. Таке розуміння ВПО враховує широкий спектр ситуацій та обставин, що можуть призвести до внутрішнього переміщення осіб в Україні, і визначає основні критерії їхнього статусу.

1.2 Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб літнього віку

Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб представляє собою актуальне та важливе завдання для сучасного суспільства. За даними на березень 2023 року, кількість внутрішньо переміщених осіб в країні перевищує п'ять мільйонів, що вимагає не лише уваги, але й негайних заходів для забезпечення їхньої соціальної адаптації [15]. Це особливо стосується групи людей літнього віку, які, зазнаючи внутрішнього переміщення, потребують специфічної підтримки та уваги.

Щодо поняття соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб, важливо відзначити, що формального юридичного визначення чи чіткого розмежування з іншими поняттями, наприклад, інтеграцією, не існує. Проте, в контексті досліджень Міжнародної організації з міграції, соціальна адаптація визначається як «процес пристосування людей до нових соціальних та культурних умов унаслідок внутрішнього переміщення, обумовленого конфліктами, насильством чи природними катастрофами» [46].

Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб – «це процес пристосування людей, які були змушені покинути своє місце проживання через

конфлікти, насильство, природні катастрофи або інші подібні причини, до нового соціального та культурного середовища. Цей процес включає в себе здобуття роботи, житла, освіти, доступу до медичних та соціальних послуг, а також формування нових соціальних зв'язків та інтеграцію в нову спільноту» [52, с. 8-10]. Цей процес може бути складним та тривалим, оскільки вимагає значної підтримки, ресурсів і уваги з боку держави, громади та інших соціальних структур для успішного інтегрування цих осіб у нове соціальне оточення. Звичайна ж соціальна адаптація в основному стосується процесу пристосування людини до нових умов життя без значних перешкод або стресу. Це може включати зміни в роботі, навчанні, місці проживання чи соціальних зв'язках, які не потребують істотної підтримки або інтенсивної допомоги [33; 37].

Отже, різниця між звичайною соціальною адаптацією та соціальною адаптацією внутрішньо переміщених осіб полягає в тому, що остання передбачає більш складний та важкий процес, пов'язаний з факторами, що виникають внаслідок конфліктів та інших негативних ситуацій, і вимагає більшої уваги та підтримки для успішного включення цих осіб у нове оточення.

Ситуація, яка склалася в Україні, має серйозний вплив на літнє населення, яке відноситься до найбільш вразливих груп населення. Багато літніх людей залишилися без сімейної підтримки та опіки, що змушує їх шукати захисту та допомоги у інших соціальних середовищах. Проте процес адаптації до нових умов для літніх людей є надзвичайно складним. Зміна звичного самостійного життя на залежність від інших супроводжується значними труднощами. Це не лише фізична зміна умов життя, а й складний емоційний та соціальний процес, який потребує підтримки та адаптації з боку як самої людини, так і соціального середовища. Відчуття самотності, страху перед невідомим, а також втрата звичного соціального середовища можуть призвести до стресу та погіршення психічного стану літніх людей. Цей процес може бути напруженим та емоційно виснажливим для літніх людей, оскільки вони стикаються з великою кількістю змін у своєму житті та взаємодії зі світом навколо себе [14, с. 221-222].

Особливості соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку визначаються комплексом факторів, які включають в себе не лише структурні зміни в їхньому житті, але й фізичні, психологічні та соціокультурні аспекти. Враховуючи вікові характеристики цієї групи населення, важливо збалансувати підходи до їхньої адаптації, враховуючи їхні потреби та обмеження [3;20].

Окремо важливо зазначити саме категорію «особи літнього віку», адже це окрема група людей, вікові характеристики якої відрізняються від інших, вона має свої особливості. Літній вік розглядається як окремий період життя, специфічний для кожної особи, який може бути порівняний з пізньою дорослістю, старістю, а також іншими віковими категоріями, такими як старечий вік і вік довгожителів. Думки науковців щодо того, коли саме настає літній вік, різняться. Це може бути пов'язано як з біологічними особливостями, так і з соціокультурними факторами. Найчастіше початком літнього віку вважають вік 60 або 65 років, а тривалість цього періоду становить приблизно до 75 років [17; 20]. У проєкті Закону України «Про запобігання дискримінації щодо осіб літнього і похилого віку в Україні» особи літнього віку визначаються як «чоловіки і жінки віком старші 50 років, і які не є особами похилого віку». Тоді як особи похилого віку визначаються в цьому Законі як «чоловіки віком 60 і жінки віком 55 років і старші, а також особи, яким до досягнення загального пенсійного віку залишилося не більше півтора року» [42].

Особи літнього віку, відповідно до цитованого проєкту закону, охоплюються чоловіки та жінки віком старше 50 років, які ще не досягли визначеного пенсійного віку для осіб похилого віку за цим законом. Тобто, це люди, які ще не вважаються офіційно особами похилого віку, але вже перебувають у віці, коли можуть виникати певні проблеми або потреби, характерні для літнього віку. Таким чином, аналізуючи літературу, можна узагальнити, що особи літнього віку можуть включати людей віком від 50 до 70-ти років. Деякі автори не розмежовують категорію людей похилого віку та літнього віку, тобто вони вважають, що ці дві вікові категорії одні й ті самі [17;

24]. Тут також важливо враховувати не тільки вік, але й якісь культурні особливості країни, адже в кожній країні особи літнього віку визначаються по-різному.

Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб літнього віку є складним, досить тривалим та специфічним процесом, який залежить від багатьох факторів, включаючи психологічний стан, соціальні взаємодії та допомогу, яку вони отримують від суспільства та владних органів. У групи людей літнього віку з числа ВПО спостерігається помітна тенденція до відчуження від суспільства та бажання пасивно спостерігати за життям громади, не долучаючись до нього активно. Це може бути пов'язано зі страхом перед невідомим, втратою зв'язків та відчуттям вразливості перед змінами. Саме серед такої категорії населення складається більшість населення в деяких громадах, і багато з них проявляють пасивність у відношенні до нових обставин. Ці люди можуть відчувати самотність та невпевність, що впливає на їхнє психічне становище. Часті конфлікти та підвищена підозрілість можуть виникати через незадоволення життям та відчуття відділеності від інших. У контексті вимушеного переселення, особи літнього віку часто потребують особливої уваги та підтримки. Вони можуть відчувати великий стрес і незручності, зокрема через втрату звичного середовища та підтримки з боку родини чи спільноти [4; 5].

У ситуаціях вимушеного внутрішнього переміщення виявлення різних "життєвих позицій" людей літнього віку, які впливають на їх соціальну адаптацію, стає досить очевидним. Цей підхід, розроблений В. Фраклом, відображає різноманітність реакцій та підходів, які літні люди можуть виявити у відношенні до нових умов життя та власного стану. Перша "конструктивна" позиція визначається позитивним ставленням до життя та здатністю змиритися з наближенням смерті. Ці люди активні й настроєні на допомогу іншим, не дивлячись на вік та можливі труднощі. Вони прагнуть зберігати позитивний настрій і залишаються відкритими для нових контактів та розваг. Друга "залежна" позиція відображає стан безпорадності та потребу в підтримці. Ці

люди можуть відчувати себе нещасними, шукаючи визнання та допомогу з боку інших. Зі старінням це прагнення може ще зростати, коли вони відчуються ще більш беззахисними. Третя "захисна" позиція відображає бажання відгороджуватися від оточуючого світу та відмову від зближень з іншими людьми. Старіння сприймається як привід для обурення та відчуття непокою перед невідомим. Четверта позиція "ворожості до світу" характеризується підозрілістю та агресивністю до суспільства та людей навколо. Вони відчують ворожнечу до старості та всього, що її супроводжує. П'ята позиція "ворожість до себе і свого життя" проявляється у втраті ініціативи та зацікавленості у власному житті. Ці люди схильні до погіршення настрою та відчуття самотності. Ці різноманітні підходи відображають складність психологічних реакцій старшого покоління на зміни у своєму житті. Часто ці позиції визначаються попереднім досвідом, ставленням до смерті та загальним психологічним станом [56, с. 470-471].

Класифікація "життєвих позицій" для людей літнього віку, яку описав В. Фракл, надає цікавий погляд на різноманітність підходів до старіння та адаптації до нових життєвих обставин. Ці позиції відображають широкий спектр емоційних та психологічних реакцій людей на виклики, що стикаються у літньому віці. Зокрема, варто додати, що кожна з цих позицій виникає з власного досвіду, виховання та життєвих обставин. Наприклад, люди, які завжди були незалежними й активними, можуть приймати старість з відчуттям спокою і готовністю допомагати іншим. Тоді як ті, хто ніколи не мали впевненості в собі, можуть відчувати більшу потребу в підтримці та визнанні. Життя літніх людей відображається в їхніх "життєвих позиціях", і розуміння цих різних підходів допомагає краще зрозуміти їхні потреби та сприяти їхній адаптації в різних ситуаціях, зокрема під час примусового переселення. Для соціальних працівників, громадських організацій та владних структур важливо ураховувати ці різноманітні позиції для ефективної підтримки та адаптації літніх людей [56].

Також, варто зазначити, що психологічна гнучкість та здібність до адаптації можуть дійсно зменшуватися з віком, особливо у людей літнього віку. Це може бути внаслідок різних факторів, таких як фізичні обмеження, накопичений досвід, структурні зміни у мозку та вплив соціокультурних факторів. По-перше, фізичні обмеження, які часто виникають з віком, можуть обмежувати можливості людини для адаптації до нових умов. Наприклад, обмежена рухливість або проблеми зі здоров'ям можуть ускладнювати взаємодію з навколишнім середовищем та адаптацію до нових ситуацій. По-друге, накопичений досвід також може впливати на гнучкість мислення. З роками у людини вже сформований свій певний набір переконань, уявлень та стратегій, які можуть ускладнювати зміну своїх поглядів або прийняття нових ідей. Нарешті, соціокультурні чинники, такі як звички та стереотипи, можуть змінювати сприйняття нового у людей літнього віку. Вони можуть бути менш схильними до прийняття нових ідей чи змін у своєму оточенні через бажання зберегти стабільність та відчуття безпеки [21].

Вимушене переселення, особливо для людей літнього віку, є важким етапом у житті, оскільки воно підкопує стабільність та комфорт, з якими людина може вже довгі роки відчувати себе зв'язаною. Переселення може стати великим випробуванням саме через ригідність, коли людина, вже звикла до свого дому, до старого порядку речей, бо вона там прожила все своє життя, змушена адаптуватися до нових умов. Особливо важко старшим людям переживати втрату свого рідного місця - будинку, де вони народилися, виростили своїх дітей і онуків. Часто це місце стає предметом гордості для пенсіонерів, свідченням їхнього життєвого успіху. Втративши своє рідне житло, багато з них відчують ностальгію і намагаються повернутися туди, де колись жили. Після переїзду люди змушені пристосовуватися до нових умов, що часто є викликом [24; 28].

Фізичний і психічний стан важливі для успішної адаптації. Ті, хто погано реагує на зміни, частіше стикаються з соціальною ізоляцією та депресією. Непередбачуваність та відчуття неконтрольованості нового середовища під час

переїзду спричиняють великий стрес у людей літнього віку. Для зменшення цього стресу важливо забезпечити їм попередню інформацію про нове місце проживання. Варто зазначити, що з огляду на різні складнощі, такі як стан здоров'я, мобільність, нестача грошей, відсутність підтримки з боку рідних, деякі люди літнього віку відчують необхідність залишатися в зоні проведення бойових дій чи окупації незважаючи на небезпеку для їхнього життя та здоров'я [27; 30].

Крім того, вони можуть зіткнутися з труднощами доступу до медичних та соціальних послуг у новому місці проживання, що створює додатковий стрес та невизначеність. Другим важливим аспектом є адаптація до нового культурного середовища. Внутрішньо переміщені літні люди можуть виявити труднощі у розумінні мови, традицій, звичаїв та цінностей нового місця проживання. Це може призвести до відчуття відчуження та важкості в установленні контактів з місцевими мешканцями. Крім того, коли потрібно розробляти якісь програми або послуги, то важливо при цьому звертати увагу на потреби кожного індивіда та її можливості [8; 32]. Наприклад, деякі можуть потребувати допомоги в побутових справах або медичному догляді, тоді як інші можуть бути активними учасниками громадського життя та відчувати себе комфортно у новому оточенні. Літні люди, які перемістилися до інших регіонів України, стикаються з серйозними труднощами під час переїзду через загрозу для свого життя. Вони стурбовані невизначеним майбутнім і мають обмежені можливості заробітку через свій вік, а часто і через наявність хронічних захворювань. Більше того, вони не мають впевненості, коли або чи взагалі зможуть повернутися додому [21; 38].

Можна узагальнити, що спричинені повномасштабним вторгненням переміщення літніх громадян викликає низку серйозних викликів, і їх соціальна адаптація залежить від кількох критеріїв:

1. **Забезпечення безпеки та захисту:** В першу чергу, соціальна адаптація внутрішньо переміщених літніх осіб відбувається через забезпечення їх основних потреб у безпеці та захисті. Умови військового конфлікту можуть

створювати загрозу для життя та здоров'я, особливо для людей літнього віку, тому важливо забезпечити їм безпечне проживання та доступ до необхідних умов.

2. Доступ до медичних, соціальних та психологічних послуг: Війна може призвести до фізичних та психологічних травм, особливо серед літніх людей, які можуть бути більш вразливими. Соціальна адаптація включає в себе доступ до медичної допомоги та психологічної підтримки для літніх внутрішньо переміщених осіб, які можуть потребувати допомоги у відновленні після стресових ситуацій. Соціальні послуги, такі як допомога в оформленні документів, консультації та підтримка в побутових питаннях, також відіграють важливу роль, а також такі як групи підтримки, творчі гуртки та освітні програми, допомагають літнім людям адаптуватися до нового середовища..

3. Соціальна інтеграція та взаємодія: Для успішної адаптації важливо, щоб внутрішньо переміщені літні люди відчували себе частиною спільноти. Це включає в себе можливість взаємодії з іншими людьми, участь у громадських заходах та програмах, а також доступ до соціальних мереж та організацій, які надають підтримку.

4. Економічна стабільність та матеріальне благополуччя: В умовах війни може виникнути значна економічна нестабільність, що може вплинути на матеріальне благополуччя внутрішньо переміщених літніх осіб. Соціальна адаптація включає в себе забезпечення доступу до соціальних послуг, матеріальної допомоги та можливості здобуття доходу.

5. Підтримка з боку держави, громади та громадських організацій: Важливою складовою успішної соціальної адаптації є підтримка з боку держави та громадських організацій. Це може включати надання фінансової допомоги, організацію програм та послуг, спрямованих на підтримку внутрішньо переміщених літніх осіб, а також створення умов для їх участі у прийнятті рішень, що стосуються їхнього життя [49].

Соціальна адаптація ВПО літнього віку означає проходження через різноманітні ситуації та використання набутих раніше вмінь та засвоєння нових

способів поведінки. Для успішної адаптації важливо, щоб внутрішньо переміщені особи літнього віку отримували навчання, мотивацію до дій та практичну підтримку з боку соціальних працівників.

Висновки до розділу 1

У рамках дослідження було визначено сутність понять «соціальної адаптації», «внутрішньо переміщених осіб» та «осіб літнього віку», наведено робочі дефініції, які є основоположними у рамках проведеного наукового дослідження. Серед цих понять важливе місце займає концепт соціальної адаптації, який розглядається як широкий та комплексний процес пристосування індивіда до нового соціального середовища.

Аналіз різних підходів до визначення поняття "внутрішньо переміщена особа" дозволяє виокремити ключові ознаки цієї категорії населення в контексті України. Зокрема, визначено, що для віднесення особи до внутрішньо переміщених важливі такі критерії, як наявність громадянства, причина покидання свого місця проживання, право на постійне проживання та потреба у захисті прав та свобод. Безпосередньо було визначено окрему категорію внутрішньо переміщених осіб, а саме, люди літнього віку, до якої включають чоловіків та жінок віком старше 50 років, які ще не досягли пенсійного віку для осіб похилого віку. Розуміння та встановлення визначень цих термінів є важливою складовою нашого дослідження, оскільки узгодженість термінології сприяє покращенню якості наукової роботи.

У рамках дослідження було проаналізовано та охарактеризовано процес соціальної адаптації осіб літнього віку, які вимушено перемістилися. Переселення для цієї категорії населення може бути особливо важким етапом, оскільки воно порушує стабільність та комфорт, з якими людина може вже довгі роки відчувати себе зв'язаною. На перший план виходять фізичний та психічний стан, які визначають успішність адаптаційного процесу. Для багатьох літніх людей переїзд може стати джерелом стресу та призвести до соціальної ізоляції чи депресії. Також варто враховувати гендерні відмінності у

сприйнятті переїзду, а також необхідність попередньої інформації про нове місце проживання для зменшення стресу.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЛІТНЬОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1 Соціальна робота з людьми літнього віку.

Літні люди, зокрема з внутрішньо переміщені особи цього вікового періоду, це та категорія населення, робота з якою становить складну задачу на психологічному рівні. Соціальні працівники, щоб успішно виконувати свою роботу, повинні мати глибоке розуміння всіх аспектів літнього віку та усвідомлювати різноманітні проблеми, з якими стикаються ці люди, визначати потреби, які їм необхідні, брати до уваги їх життєвий досвід, а якщо ще й ці люди пережили внутрішнє переміщення, варто враховувати і цей аспект, який впливає на психологічний стан, зокрема виникає стрес, тривога та депресія внаслідок втрати стабільності та відчуття безпеки, і тому ускладнюється і соціальна адаптація [12].

Важливою складовою роботи з цією категорією населення є якості, якими повинен володіти соціальний працівник. Він має поважати вік такої особи, особливо якщо спеціаліст молодий. Літні вже мають неабиякий життєвий досвід, а тому фахівець може чомусь і навчитися у таких людей. Соціальні працівники повинні переконувати літніх осіб, що в такому віці їхні роки можуть бути досить наповненими, активними та насиченими. Звісно, спеціалісти у цій сфері мають з терпінням ставитися до осіб літнього віку, знати усі особливості як психологічні, так і соціальні цього вікового періоду [14].

Робота з людьми літнього віку є доволі складним завданням, яке вимагає інтегрованого підходу на різних рівнях. Поділ цієї роботи можна розглядати на двох основних рівнях, тобто соціальна робота може здійснюватися як на макрорівні, так і на мікрорівні. Макрорівень передбачає утворення соціальної політики, і тут береться до уваги все, що потребують літні люди та всі їхні

інтереси. Сюди відноситься створення пенсійних та інших фондів підтримки, а також розробку комплексної системи соціального страхування. Метою цього є забезпечення доступу до медичної, психологічної та консультаційної допомоги для літніх людей, а також забезпечення їхніх пенсійних прав. На мікрорівні увага зосереджена на конкретних умовах життя та якості соціальної підтримки для людей літнього віку. Одним з ключових аспектів цього є надання соціальної допомоги вдома. Це включає організацію доставки продуктів харчування, допомогу в отриманні ліків та медичної допомоги, а також створення комфортних умов проживання. Метою цієї допомоги є те, щоб людина такого віку якнайдовше могла перебувати у звичному для неї оточенні, також важливо підтримувати їхній соціальний статус, а також брати до уваги їхні права та інтереси, вміти їх захищати [7; 23].

Один із способів для того, щоб забезпечити їм цю підтримку, виявляється у створенні різної кількості клубів активності, груп за інтересами для людей літнього віку. Також важливим елементом є відділення денного перебування, де літні люди можуть займатися активною діяльністю, це малювання, в'язання, лікувальна фізкультура, якісь курси, і крім того, там люди можуть знайти собі нових знайомих, розширити своє коло спілкування. Це допомагає не лише забезпечити їхню соціальну активність, а й сприяє відновленню звичних обов'язків та функцій спілкування, що є важливим елементом соціальної реабілітації, яка є складовою соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб, адже перемістившись на нове місце вони втрачають усі свої зв'язки, усе те коло спілкування, яке було до цього [12].

Основними методами соціальної роботи з людьми літнього віку є:

- індивідуальна робота, для якої характерно консультування клієнта, в цьому випадку особа літнього віку, для такої людини надаються соціальні послуги, здійснюється соціальна реабілітація, якщо це потрібно, а також сюди можна віднести інформування, надання психологічної підтримки тощо.

- групова робота, коли організовуються ініціативи, які мають соціальну значущість, літні люди беруть участь в соціальній діяльності

громадських організацій, а також це можуть бути групи самодопомоги, взаємопідтримки [23, с. 157-158].

Соціальні працівники в роботі з особами літнього віку використовують такі технології соціальної роботи, як: соціальна терапія, соціальна реабілітація, соціальна профілактика, соціальне консультування, соціальна діагностика, тощо.

Отож, треба визначити, як ці технології використовуються на практиці.

Тоді перша технологія, яку використовують в роботі з людьми літнього віку, соціальна терапія. Ця технологія полягає у тому, що соціальний працівник надає необхідну психологічну допомогу, з'ясовує мотиви поведінки, психологічний клімат та душевний стан літніх людей, проводить консультації, бесіди з особами літнього віку для того, щоб знизити рівень їхньої тривожності, напруженості для набуття та відновлення їх активної життєвої позиції [7; 24].

Соціальна реабілітація- це друга технологія, які використовують в роботі з людьми літнього віку, яка допомагає спрямувати усі сили на відновлення суспільних зв'язків та відносин, які людина втратила або порушила через стан здоров'я, або вихід на пенсію, зміну соціального статусу, до того ж, це технологія, що робить все для того, щоб зберегти їхню здатність полегшити реінтеграцію в соціум, а також незалежного існування [7].

Соціальна реабілітація спрямована на те, щоб відбувалася соціальна адаптація, повернення людина до діяльності, яка має корисну для суспільства діяльність, до того це передбачає те, щоб сформувати у особистості позитивне ставлення до життя, зокрема якщо людина пережила внутрішнє переміщення, і зокрема, сюди варто включити коригування поведінки відповідно до загальноприйнятих суспільних правил та норм [36].

Соціальна реабілітації осіб літнього віку полягає, перш за все, в тому, щоб застосовувати певні дії, які призупиняють старіння, запобігати тому, щоб не розвивалися вікові патології. По-друге, варто використовувати засоби, які будуть підвищувати працездатність цих людей, адже в них з віком він знижується. Соціальна реабілітація полягає у тому, що підготовлює людей до

раціонального способу життя в пенсійному періоді. В територіальних центрах є актуальний захід курсів загальної освіти за типом «університетів третього віку» Реабілітація ще може бути медичною, професійно-трудовою, ну і звісно соціальною. Медична реабілітація має на меті комплекс лікувальних заходів, які полягають у підтримці фізіологічних функцій організму, а також якщо виникне якесь захворювання-їхньому відновленні, щоб адаптуватися та повернутися до самостійного життя. В установах соціального обслуговування застосовують такий певний набір інструментів медичної реабілітації, як: фізіотерапія, лікувальна фізкультура, трудотерапія тощо. Професійно-трудова реабілітація спрямована на те, щоб підготувати особу до переходу на пенсію, здійснюється профорієнтаційна робота в передпенсійному віковому періоді [36, с. 92-93].

Соціальна профілактика має на меті виявлення несприятливих психо-біологічних умов та психологічних чинників, що призводять до відхилень у психічному та соціальному розвитку людей літнього віку, їхній поведінці, стані здоров'я та організації повсякденного життя. Соціальна профілактика включає в себе: здійснення системи соціального захисту людей літнього віку, надання людям інформації про можливі зміни у зв'язку зі старінням та виходом на пенсію, подолання стереотипів щодо старості, які здебільшого мають негативний аспект, підтримка людей похилого віку тощо [7; 39].

Соціальна діагностика людей літнього віку спрямована на те, щоб оцінити ті зміни і відмінності, які можуть виникнути із віком, виявити психологічний стан особи, розкриває реальні проблеми з якими стикається людина літнього віку. Соціальний працівник може виявити перші порушення у психіці, які з'явилися із віком, з'ясувавши, чи турбує літню людину забудькуватість та неуважність [46].

Крім того, соціальна робота з літніми особами передбачає використання трьох основних принципів: вивчення їхнього соціального середовища, розуміння психологічних особливостей та соціального розвитку як постійного процесу та урахування соціокультурних факторів у формуванні особистості.

Головною метою такої роботи є залучення літніх людей до активної участі у соціальному житті та розвитку спільноти, що може допомогти вирішити багато їхніх проблем і підтримати їхню активність і гідність у такий період їхнього життя [7, с. 221-222].

Соціальна робота з людьми цього вікового етапу передбачає велику кількість різноманітних заходів та ініціатив, які спрямовані на забезпечення підтримки, розвитку та покращення якості життя цих людей. Одними із основних напрямів соціальної роботи з людьми літніми людьми є консультування, соціально-психологічна адаптація, технології активізації творчої активності, інформаційно-комунікативні технології, забезпечення сприятливих умов для позитивної інволюції, відвідування центрів психологічної допомоги, клуби та гуртки за інтересами, рухова рекреація, групи самодопомоги, трудотерапія, громадська (волонтерська) робота, соціальний туризм, реабілітація та соціальна адаптація через фізичну культуру і спорт, догляд за старими людьми, соціальна реабілітація, організація університетів третього віку, школи психологічної стійкості та безпеки літніх людей [7, с. 232-235].

Ці напрями дозволяють не лише забезпечити літніх людей необхідною підтримкою та допомогою, а й активізувати їхню участь у різноманітних сферах життя. Зокрема, вони стимулюють розвиток творчих здібностей, сприяють збереженню фізичного та психічного здоров'я, сприяють формуванню соціальних зв'язків та позитивного самовизначення. Крім того, ці ініціативи сприяють подоланню соціальної ізоляції та відчуття самотності, що є серйозною проблемою серед людей літнього віку. Такий підхід, що має комплексний характер, до соціальної роботи забезпечує не лише задоволення потреб цієї категорії населення, а й сприяє їхньому активному та задовільному життю, що є важливим аспектом гідної старості.

2.2 Діяльність соціальних служб, що пов'язана з соціальною адаптацією внутрішньо переміщених осіб літнього віку

Соціальна робота з особами, які перемістилися всередині країни, тобто в Україні є надважкою та багатоплановою діяльністю, яка виконується через різноманітні державні, комунальні та неурядові установи та організації. Особливу увагу заслуговує соціальна адаптація осіб літнього віку, які перемістилися внутрішньо зі свого місця проживання на інше, до нових умов життя, яка є одним із пріоритетних завдань усіх соціальних служб. Соціальна адаптація цих осіб є складним процесом, який потребує комплексного аспекту підтримки з боку держави та суспільства.

За останні роки в Україні значно підсилилася діяльність у галузі соціальної адаптації осіб літнього віку, які є переселенцями. Державні та комунальні установи, неурядові організації та волонтерські групи активно працюють над наданням соціальних послуг та реалізацією програм підтримки для цієї вразливої категорії населення.

Важливим аспектом діяльності соціальних служб є формування комплексного підходу до соціальної адаптації внутрішньо переміщених літніх осіб. Це означає розробку і реалізацію індивідуальних планів адаптації, які враховують психологічні, медичні, соціальні та економічні потреби кожного клієнта [9, с. 40-41].

Основні завдання соціальних служб у сфері соціальної адаптації:

- Надання інформації та консультацій: ВПО літнього віку потребують інформації про доступні їм соціальні послуги, житло, медичну допомогу, юридичну підтримку тощо. Соціальні служби повинні надавати цю інформацію в доступній формі, з урахуванням віку та особливостей людей, до того це можуть бути адміністративні послуги.
- Матеріальна допомога: надання фінансової підтримки в тих випадках, коли внутрішньо переміщені особи літнього віку зіткнулися з відсутністю або недостатністю коштів, необхідних для їхнього існування та

задоволення базових потреб. Допомога може бути надана у формі фінансової допомоги, продовольчих наборів, одягу, медичних засобів або знижок на послуги,

- Психологічна підтримка: Переміщення з місця проживання, розрив звичних соціальних зв'язків, втрата майна та близьких людей можуть призвести до сильного емоційного стресу у ВПО літнього віку. Соціальні служби повинні надавати їм психологічну допомогу, психотерапію, групові заняття тощо.

- Соціальна допомога: ВПО літнього віку можуть потребувати соціальної допомоги, зокрема догляд вдома, якщо є на це причини, соціального супроводу. Соціальні служби повинні надавати їм цю допомогу відповідно до їхніх потреб.

- Сприяння соціальній інтеграції: ВПО літнього віку потребують допомоги у відновленні соціальних зв'язків, залученні до активного життя громади. Соціальні служби повинні сприяти їхній участі в соціальних заходах, клубах за інтересами, волонтерських проектах тощо [18].

Важливо зазначити, що перелік соціальних служб, які надають допомогу ВПО літнього віку, може варіюватися залежно від регіону.

Управління соціального захисту є одною з головних соціальних служб, які сприяють соціальній адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку. Це безпосередньо, спочатку отримання статусу «внутрішньо переміщеної особи», надалі це надання грошової допомоги у розмірі 2000 грн для цієї категорії населення. Також ці служби можуть надавати консультації та інформаційні послуги з питань, наприклад, отримання гуманітарної допомоги, або отримання пенсій на новому місці проживання, або отримання інформації стосовно працевлаштування, або надання інформації стосовно того, як стати на облік до територіального центру, або отримання соціальних послуг і т.д. [53].

Однією із соціальних служб, які сприяють соціальній адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку є територіальні центри. Одним із пріоритетних завдань соціальної адаптації є забезпечення можливості спілкування для людей літнього віку. Саме така установа сприяє соціальній

інтеграції, тобто відновлення соціальних зв'язків. Залучення до активного життя, саме це і призводить до соціальної адаптації цієї категорії населення. Того в цих установах існує соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку». В цих центрах проводяться такі заходи, які сприяють активному та цікавому спілкуванню між ними. Наприклад, лікувальна фізкультура, заняття з психологами, як індивідуально, так і групова робота, ароматерапія, лікувальні масажі, соляні кімнати, заняття у спортзалах, бібліотеки, кімнати духовності, а також різноманітні культурно-масові заходи, такі як ансамблі, хори, танцювальні гуртки та театральні студії, створюють можливості для спілкування та обміну досвідом. Фахівці відіграють важливу роль у процесі соціальної адаптації осіб літнього віку, які мають статус ВПО. Їхня робота спрямована на оптимізацію процесу спілкування та активізацію участі цієї категорії людей у соціальному житті. Шляхом проведення спеціально розроблених програм та заходів, соціальні працівники сприяють створенню сприятливих умов для спілкування, розвитку та соціальної адаптації переселенців літнього віку. До того ж, така категорія людей може встати на облік до відділення догляду вдома, якщо це потрібно [4].

Відповідно до Типового положення «Про будинки-інтернати для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю» в геріатричні пансіонати або будинки-інтернати приймаються внутрішньо переміщені особи літнього віку, де вони можуть отримати, безпосередньо, соціальні послуги, їм звісно надається житлове приміщення, засоби реабілітації і т.д. Але сюди можуть звернутися не всі особи, а тільки ті, які потребують стороннього догляду [43].

Також ще однією соціальною службою, яка сприяє соціальній адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку є соціальний готель, який надає такій категорії населення тимчасовий притулок, соціально-пбутові послуги, допомагає в організації взаємодії з іншими установами та фахівцями, надає інформаційні послуги з питань соціального захисту. Наприклад, на Прикарпатті працює прихисток для внутрішньо переміщених осіб літнього віку, де надається безкоштовне проживання, харчування, медичне обслуговування та

нагляд за цими людьми. Але перебувати вони там можуть не більше трьох місяців [54].

Існують в Україні і деякі центри адаптації, але їх дуже мало, де саме надають внутрішньо переміщеним особам допомогу, яка в свою чергу, передбачає адаптацію та підтримку, щоб вони змогли самореалізуватися. Так, наприклад, такий центр існує на Полтавщині, де надається психологічна, юридична та соціальна підтримка ВПО, робити все для того, щоб громадськість була обізнана про проблеми та потреби ВПО, і у тому числі сприяти тому, щоб усувати стереотипи та дискримінацію щодо цих людей. Зокрема, у Кривому Розі запроваджено «Кризовий центр», яким можуть користуватися внутрішньо переміщені особи літнього віку, і наприклад, там можна отримати безкоштовні консультації юриста, психолога, кейс-менеджера, а також кризового консультанта [51; 54].

Ці соціальні служби та організації грають ключову роль у забезпеченні підтримки та допомоги внутрішньо переміщеним особам літнього віку, сприяючи їхній інтеграції в нове середовище та покращенню їхнього благополуччя.

2.3 Програми та послуги для внутрішньо переміщених літніх осіб

Програми та послуги для внутрішньо переміщених літніх осіб відіграють дуже важливу роль у забезпеченні їхнього благополуччя, підтримки та соціальної адаптації в умовах нового середовища. Отже, для успішної адаптації осіб літнього віку, які пережили внутрішнє переміщення, важливо забезпечити їх навчанням та інформацією про можливі шляхи вирішення проблем, пояснити послідовність дій, переконати їх, продемонструвати приклади, використовувати ілюстрації та демонстрації, аналізувати ситуації, проводити вправи, а також контролювати та коригувати їхні дії.

Відповідно, на перший план виходять соціальні послуги, які відіграють важливу роль на кожному етапі цього процесу, сприяючи адаптації та інтеграції

переміщених осіб у нових умовах. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» передбачає, що громадяни літнього віку, які зареєстровані як внутрішньо переміщені особи, мають право на отримання соціальних послуг [45]. Під час внутрішнього переміщення осіб літнього віку можна виділити три етапи, на кожному з яких соціальна робота вирішує певні завдання та надає відповідні соціальні послуги:

- Перший етап внутрішнього переміщення, який передбачає переїзд та тимчасове облаштування, є вирішальним для подальшої успішної адаптації. Соціальна робота на цьому етапі полягає в наданні екстреної допомоги, включаючи збір необхідних речей, забезпечення притулку та їжі, а також медичну допомогу та психологічну підтримку. Важливою частиною цього процесу є отримання статусу внутрішньо переміщеної особи, що надає можливість отримати доступ до державної допомоги, соціальних послуг та інших необхідних ресурсів, це зокрема надання юридичних послуг. На цьому етапі можуть бути надані такі різноманітні соціальні послуги, такі як екстрене втручання, консультування, надання інформації, тимчасовий притулок або проживання, натуральна допомога та програми гуманітарної допомоги.

- Другий етап, який охоплює постійне облаштування та адаптацію до нових умов, потребує системної підтримки з боку соціальних служб. Соціальна робота на цьому етапі спрямована на надання допомоги у отриманні житла та забезпеченні основних потреб. Крім того, важливою частиною цього процесу є психологічна підтримка та розвиток стратегій пристосування до нового соціального середовища. На цьому етапі можуть бути доступні соціальні послуги, які включають консультування, супровід, соціальну профілактику, посередництво та захист інтересів, інтеграцію та реінтеграцію, а також програми, спрямовані на підтримку при облаштуванні на новому місці, психологічну підтримку, навчання та профілактику.

- Останній етап, який бере до уваги інтеграцію на новому місці проживання або реінтеграцію до попереднього, також потребує активної участі соціальних працівників. Соціальна робота на цьому етапі спрямована на

підтримку внутрішньо переміщених осіб літнього віку у вирішенні життєвих питань. Крім того, важливою є робота з підтримки родинних зв'язків та захисту прав переміщених осіб. На цьому етапі дії передбачають застосування таких соціальних програм, які орієнтуються на такі підходи як: «соціальні програми, спрямовані на наснаження та самоорганізацію ВПО, активізацію громад, застосування моделей самокерованої соціальної роботи та кейс-менеджменту, орієнтованого на сильні сторони отримувача» [7, с. 244-246].

З 2022 року було запущено «Програму комплексної підтримки внутрішньо переміщених осіб», і зокрема це стосується осіб літнього віку, де передбачено три напрямки: гроші, робота та житло. Для ВПО літнього віку виплачується мінімальна щомісячна соціальна допомога у розмірі 2000 грн. та для осіб з інвалідністю 3000 грн. При цьому, людям надається тимчасове житло [37].

Робота з літніми особами, які є переселенцями та їхніми сім'ями може відбуватися через участь у соціальних та гуманітарних програмах, які організують міжнародні та українські громадські та благодійні організації. Загалом існують загальні програми, спрямовані на осіб, які мають статус ВПО, а також специфічні програми для окремих груп цільових осіб, зокрема для осіб літнього віку. Перші включають в себе надання життєво важливих послуг (гуманітарна допомога, побутові умови, медичні, інформаційні послуги тощо), підтримку при подоланні досвіду, який був травматичний, наприклад, переміщення (психологічне консультування, програми, які мають на меті психологічну, соціальну реабілітацію та відновлення), Забезпечення співпраці між групами внутрішньо переміщених осіб та місцевими спільнотами (через ініціативи самодопомоги ВПО та взаємодію в громаді), а також заходи, які сприяють розвитку та задоволенню майбутніх потреб [7, с. 243-244].

Також, наприклад, у 2024 році продовжується впровадження експериментального проєкту, який забезпечує надання деяких соціальних послуг у закладах охорони здоров'я, що належать до компетенції Міністерства соціальної політики. Ці послуги адресовані особам літнього віку у складних

життєвих обставинах, це зокрема внутрішнє переміщення. В рамках цього проєкту передбачено надання наступних соціальних послуг: надання тимчасового притулку (не більше шести місяців); підтримане проживання; стаціонарний догляд (за наявності вільних місць). Також може здійснюватися соціальна адаптація [44].

В Україні діють курси загальної освіти, відомі як "Університети Третього віку", які мають важливе значення для вирішення проблем громадян літнього віку, поліпшення їхнього життя та підтримки активної життєвої позиції. Ці заходи передбачають безкоштовне навчання та організацію освітніх заходів для людей цього вікового періоду. Участь у них дає можливість старшому поколінню покращити якість життя, оволодіти сучасними технологіями та навичками, розширити соціальне оточення та активно використовувати вільний час [48]. І наприклад, зокрема в Чугуївській територіальній громаді, де люди літнього віку, які вже отримали довідку як внутрішньо переміщені особи, можуть скористатися цією послугою та приєднатися до навчальних груп. Це дозволяє їм зустріти людей зі схожими інтересами, відволіктися від негативних думок, здобути нові знання й навички, а також підтримати своє здоров'я на уроках аеробіки. При цьому вони не відчують себе покинутими або самотніми. І, зокрема, участь в Університеті третього віку може допомогти переселенцям адаптуватися до нових умов, знайти підтримку та протистояти стресу разом з іншими, і насамперед відбувається соціальна інтеграція, бо переселенці спілкуються та взаємодіють з місцевими мешканцями.

Громадські організації активно сприяють різноманітним аспектам життя внутрішньо переміщених осіб, зокрема осіб літнього віку, через широкий спектр волонтерської допомоги. Громадські організації надають важливу допомогу в психологічній реабілітації, сприяючи подоланню стресу та емоційних труднощів, які можуть виникнути у цих осіб, які вимушено покинули свої домівки. Громадські організації забезпечують допомогу у вигляді різноманітних товарів, включаючи продовольчі та непродовольчі потреби, для полегшення матеріальної нестабільності. Волонтери надають

важливу допомогу в області надання інформації та консультацій, спрямованих на вирішення питань та важливих аспектів їхнього життя. Громадські організації допомагають в організації тимчасового притулку та житла, забезпечуючи безпеку та комфорт. Волонтери сприяють соціальній інтеграції шляхом організації гуртків, заходів та ініціатив, що сприяють активному участі внутрішньо переміщених осіб у громадському житті [18].

Можна зазначити такі найбільші волонтерські організації в Україні, які спрямовують свою діяльність на полегшення соціальної адаптації ВПО літнього віку: «Станція Харків», ГО «Вікінги» «Допомога Дніпра», «7-а Лінія», «АК центр», «Фонд Ріната Ахметова», «Дім друзів», Благодійний фонд «Ксена», «Кримська діаспора», «Товариство Червоного Хреста», «Серце Харкова», «Відновлення. Схід», «Харківський благодійний фонд «Благо»», «Країна вільних людей», «Український благодійний альянс», БФ «Карітас», БФ «Спасемо Україну», БО «Пекельна кухня», ГО «Спільнота небайдужих "ДІЯ"», БО «Starenki», БО «БФ "Рокада"» та інші [18].

Громадські організації в Україні виявляють ініціативність та ефективність у вирішенні проблем внутрішньо переміщених літніх осіб. Їхні програми та проекти спрямовані не лише на надання допомоги в первинних потребах, але і на створення умов для активної участі цієї категорії населення в суспільстві. Громадські організації в Україні грають теж важливу роль в успішній соціальній адаптації внутрішньо переміщених літніх осіб. Їхні ініціативи сприяють покращенню якості життя та забезпеченню повноцінного включення цієї вразливої групи населення в новому соціальному середовищі.

Наприклад, створено проєкт «Інтеграція ВПО 60+ у Вижицьку територіальну громаду» за ініціативою ГО «Чернігівське об'єднання «Захист», який спрямований на створення можливостей для взаємодії внутрішньо переміщених осіб літнього віку у Вижицькій територіальній громаді шляхом організації спільних культурно-освітніх подій разом з літніми місцевими жителями. 3 грудня 2022 року команда проєкту проводить заходи, удосконалює комунікацію та формує атмосферу, де буде зручно та приємно розвиватись,

проводити час для відпочинку та отримувати корисні сучасні навички [40]. Благодійний фонд "Життєлюб" активно сприяє соціальній адаптації літніх внутрішньо переміщених осіб, забезпечуючи їх одягом, посудом, постільною білизною, кормом для тварин, а також надаючи юридичну та психологічну підтримку. Основний акцент фонду полягає в тому, що вони не лише надають матеріальну допомогу, але і створюють можливість для внутрішньо переміщених літніх осіб знайти нове коло спілкувань у своєму новому місті. Фонд розпочав реалізацію проекту "Смак життя", що дозволяє літнім особам зі статусом внутрішньо переміщених отримувати сертифікати на безкоштовні обіди в ресторанах мережі у Києві, де вони можуть не лише насолоджуватися смачною їжею, але й знаходити нових друзів та розширювати своє коло спілкувань [2]. Також ГО «Вік щастя» запровадив програму, яка має назву «Реагування громадянського суспільства на потреби жінок і чоловіків, особливо тих, які проживають у важкодоступних місцях, і представників вразливих груп» створює простір для повноцінного включення цієї вразливої групи населення в новому соціальному середовищі. Ця організація проводить заняття з медіаосвіти, опанування смартфонів і комп'ютерів, скандинавської ходи та пілатесу, при цьому ці заняття спрямовані не тільки для місцевих жителів, але і для внутрішньо переміщених осіб літнього віку, тим самим вони краще знаходять спільну мову, отримують спілкування [51].

Сюди ще варто додати, що у Чугуївській громаді змінили формат надання допомоги внутрішньо переміщеним особам літнього віку. Замість продуктових наборів, які раніше надавала Всесвітня продовольча програма ООН (WFP), почали видавати грошову допомогу. Від квітня 2024 року розмір допомоги становить 1500 гривень на кожного члена домогосподарства. Ця допомога надається лише тим мешканцям, які раніше отримували продуктові набори від ООН та попередньо зареєструвались. Вона доступна вразливим категоріям населення усієї громади, не тільки ВПО літнього віку, протягом 4 місяців [23].

Отже, варто зазначити, що наявність програм та послуг спрямованих на надання притулку, медичного догляду, соціальної адаптації та інших форм

підтримки є важливим кроком у забезпеченні гідного життя для внутрішньо переміщених літніх осіб.

Висновки до розділу 2

У рамках дослідження другого розділу висвітлено складні аспекти соціальної роботи з літніми людьми, зокрема з внутрішньо переміщеними особами цього вікового періоду. Підкреслено важливість психологічного аспекту у взаємодії з цією категорією населення та необхідність універсальної підготовки соціальних працівників до всіх їхніх проблем. Обґрунтовано вплив внутрішнього переміщення на психологічний стан та соціальну адаптацію літніх людей, що змушує звернути увагу на цей аспект у процесі надання соціальних послуг.

Далі, зазначено складність та різноплановість соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами в Україні, яка потребує взаємодії різних установ та організацій. Зосереджено увагу на пріоритетності соціальної адаптації цих осіб до нових умов життя та ролі програм та послуг у забезпеченні їхнього благополуччя. І важливу роль у цьому аспекті відіграють соціальні служби, які надають різноманітні соціальні послуги. Окрім цього, наголошено на важливості забезпечення комплексної підтримки та інтеграції літніх людей, які пережили внутрішнє переміщення, у нове середовище. У тому числі, сприяння соціальної адаптації ВПО літнього віку забезпечують громадські організації, які, в свою чергу, надають необхідні послуги та допомогу, задля того, щоб ці люди відчували, що вони не самотні, що про них турбуються і для того, щоб люди цієї категорії пройшли цей етап якомога легше.

Отже, результати дослідження вказують на важливість урахування психологічних аспектів та необхідність комплексної підтримки для успішної адаптації літніх людей до нових умов життя після внутрішнього переміщення.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЛІТНЬОГО ВІКУ З СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ В ПРИЙМАЮЧИХ ГРОМАДАХ (НА ПРИКЛАДІ ЧУГУЇВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ).

3.1 Програма розвідувального дослідження.

Актуальність дослідження. З 2014 року в Україні триває війна, а з 2022 року вона потерпає від повномасштабного вторгнення РФ на свою територію, і зокрема через це важливо дбати про внутрішньо переміщених осіб, у тому числі осіб літнього віку, адже ця категорія населення є найбільш вразливою та соціально незахищеною. Харківська область є одним із регіонів України, де кількість ВПО є найбільшою. На початок лютого 2024 року, за даними Міністерства соціальної політики України, в області Харківській зареєстровано 528 571 внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, у Чугуївській громаді перебувають 10 888 тис. переселенців. Ці дані свідчать про високу потребу у дослідженні особливостей соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку в Харківській області. Важливо враховувати, що більшість осіб літнього віку з числа ВПО у громаді є досить пасивними, і вони важко адаптуються до нових умов, якщо не виявляють бажання приймати активну участь. Ця група осіб відчуває відокремленість, що призводить до втрати необхідних соціальних зв'язків та вразливості перед оточенням, яке вони вважають загрозливим для свого благополуччя та здоров'я. Варто зазначити, що внутрішньо переміщені особи літнього віку можуть зіткнутися з різними проблемами при соціальній адаптації, такими як: стрес, тривога, депресія, втрата соціальних зв'язків та підтримки. Вивчення соціальної адаптації цієї категорії осіб в приймаючих громадах є важливим для розуміння їхніх потреб, проблем та можливих шляхів покращення їхнього становища.

Об'єкт дослідження: внутрішньо переміщені особи літнього віку, які перебувають в Чугуївській територіальній громаді.

Предмет дослідження: процес соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку в Чугуївській територіальній громаді.

Мета дослідження: дослідити процес соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку в Чугуївській територіальній громаді.

Завдання дослідження:

1. Розглянути ключові фактори та їх вплив на соціальну адаптації ВПО з числа людей літнього віку.
2. З'ясувати природу труднощів, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи літнього віку
3. З'ясувати наявність потреби в збільшенні підтримки від громади.
4. Розробити рекомендації для покращення якості їхнього життя та соціальної адаптації.

Гіпотези дослідження:

1) Можна припустити, що фінансові труднощі негативно впливають на здатність задовольняти базові потреби, і це може ускладнювати процес соціальної адаптації.

2) Можна припустити, що доступ до медичних та соціальних послуг позитивно впливають на соціальну адаптацію внутрішньо переміщених літніх осіб у Чугуївській територіальній громаді.

3) Наявність підтримки від громадських організацій та волонтерів впливає на підвищення соціальної адаптації внутрішньо переміщених літніх осіб.

4) Можна припустити, що комунікація та зв'язки з місцевими жителями громади позитивно впливає на соціальну адаптацію внутрішньо переміщених осіб літнього віку.

Під час дослідження ці гіпотези будуть перевірені на достовірність, підтверджені або спростовані, а також можуть залишитися без перевірки чи підтвердження.

Інтерпретація основних понять дослідження:

Внутрішньо переміщена особа — це громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка легально проживає на території України та має право на постійне проживання, і була змушена покинути своє місце проживання через збройний конфлікт, тимчасову окупацію, масове насильство, порушення прав людини чи надзвичайні ситуації природного або техногенного характеру [49].

Соціальна адаптація — це процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, що включає формування адекватних соціальних взаємин, рольову гнучкість, інтеграцію в соціальні групи, засвоєння стабільних соціальних умов, та прийняття норм і цінностей нового соціального середовища [49].

Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб — це процес пристосування людей, які були змушені залишити своє місце проживання через конфлікти, насильство, природні катастрофи чи інші подібні обставини, до нового соціального та культурного середовища [49].

Особи літнього віку — це люди віком від 60 до 74 років.

Складові соціальної адаптації ВПО включають: працевлаштування, забезпечення житлом, отримання освіти, доступ до медичних та інших соціальних послуг, встановлення нових соціальних зв'язків та інтеграція в нову спільноту [49].

Інструменти соціальної адаптації

- Психологічна підтримка: індивідуальні консультації з психологом, групові заняття з підтримки та терапії, співпраця з громадськими організаціями та волонтерами.

- Професійна підготовка та перекваліфікація: навчання нових професійних навичок і практичні вправи, що допоможуть ВПО знайти роботу та інтегруватися в нове оточення.

- Доступ до соціальних послуг і підтримки: медична допомога, фінансова підтримка, житло, харчування. Забезпечення належних умов життя та доступу до необхідних ресурсів для успішної адаптації переселенців [49].

Територіальна громада — це спільнота людей, які проживають в одній географічній місцевості та мають спільні проблеми.

Метод дослідження: напівстандартизоване інтерв'ю.

Напівстандартизоване інтерв'ю є методом дослідження, який поєднує в собі елементи стандартизованого та нестандартизованого інтерв'ю. Стандартизоване інтерв'ю передбачає використання жорсткого плану опитування, який не дозволяє інтерв'юєру відхилятися від заданої теми. Нестандартизоване інтерв'ю, навпаки, передбачає максимальну свободу інтерв'юєра в обговоренні теми опитування.

У напівстандартизованому інтерв'ю інтерв'юєр використовує план опитування, який визначає основні теми, які необхідно обговорити. Однак, інтерв'юєр має можливість відхилятися від плану опитування, якщо вважає це необхідним для отримання більш повної інформації.

У даному дослідженні напівстандартизоване інтерв'ю буде використовуватися для отримання інформації про процес соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку в Чугуївській територіальній громаді, про труднощі та проблеми, з якими стикається ця категорія населення, а також про їхні потреби в соціальній підтримці.

Гайд інтерв'ю містить закриті, відкриті та напівзакриті питання. Закриті питання будуть використовуватися для отримання інформації про демографічні характеристики та соціально-економічний стан респондентів. Відкриті та напівзакриті питання будуть використовуватися для отримання інформації про

особливості соціальної адаптації та соціальні зв'язки респондентів (див. Додаток А).

Процедура дослідження.

Дослідження проводилося за участі трьох респондентів, а саме внутрішньо переміщених осіб літнього віку, які зареєстровані як ВПО в Чугуївській громаді та перебувають на обліку в денному відділенні Територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Чугуївської міської ради. Респонденти були знайдені за допомогою контактів із цим центром. Було надано дозвіл директорки цього закладу на проведення такого опитування. Респонденти в різний час були зареєстровані як ВПО та перебувають у Чугуївській громаді. Інтерв'ю брали у літніх людей різної статі, які виїхали з різних районів Харківської області та загалом областей України в різний час повномасштабної війни. Середня тривалість інтерв'ю складала 1,5-2 години.

3.2 Аналіз результатів дослідження

З метою дослідження процесу соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку було проведене напівстандартизоване інтерв'ю індивідуально з кожним респондентом з подальшим якісним аналізом отриманої інформації.

Інтерв'ю почалося із привітання та представлення самого інтерв'юера, далі відбулося знайомство з самими респондентами, щоб створити дружню, комфортну та налагоджену атмосферу для комунікації. Перший блок запитань стосувався соціально-демографічних характеристик, де було представлено вік, стать, місце проживання до початку вторгнення та після, і також термін перебування на новому місці проживання та дати від'їзду зі свого старого місця проживання. Так, респондент 1 - чоловік 65 років, сам з Часового Яру Донецької області, у Чугуївську громаду переїхав у листопаді 2023 року, на цьому місці, зокрема, перебуває майже сім місяців. Респондент 2 – жінка 67

років, приїхала з Вовчанську Харківська область, на нове місце проживання переїхала у вересні 2022 року, перебуває у цій громаді більше, ніж 1,5 роки. Респондент 3 – жінка 63 роки, переїхала у Чугуївську територіальну громаду з Вовчанську у лютому 2023 року. Зокрема респондент 2 та 3 зазначили, що дуже хочуть повернутися додому, тобто цю громаду вони не розглядають як постійне місце проживання, але ж у зв'язку з погіршенням ситуації у Вовчанську, звідки вони самі, повернутися, як зазначили респонденти не вийде. Зокрема, респондент 1 розглядає довготривале перебування у Чугуївській громаді, адже, як він зазначає, що його дім вже зруйновано і повертатися йому нікуди. Цей блок слугував для знайомства, щоб підготувати та налаштувати їх на основний блок питань.

Питання другого та третього блоку були сформульовані так, щоб мати можливість підтвердити або спростувати визначені гіпотези на основі опрацювання теоретичного матеріалу. У цьому блоці були поставлені питання, що стосуються безпосередньої соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку, зокрема в Чугуївській територіальній громаді. Питання другого блоку охоплювали такі теми, зокрема сюди можна віднести важливість відчуття приналежності до громади, надання інформаційних послуг, знання своїх прав та пільг як ВПО, ставлення місцевих жителів до ВПО, доступність житла, матеріальне становище, доступ до медичної, правової, психологічної та матеріальної допомоги, надання соціальних послуг, залучення до культурних заходів та інтеграція в громаді. Другий блок питань стосувався вже саме потреб у приймаючій громаді. Відповідаючи на питання щодо важливості відчуття приналежності до громади респонденти одноголосно зазначили, що їм важливо відчувати єдність між іншими жителями громади. Сюди можна зазначити і відповіді на питання щодо того, чи стикалися вони з упередженим ставленням через статус переселенця. Тут, зокрема, усі респонденти також наголосили на тому, що з таким вони не зіштовхувалися. Наступні питання стосувалися саме доступу до інформаційних послуг, а саме хто надає ці послуги, і зокрема, респонденти вказали, що інформацію здебільшого вони

отримують від соціальних служб, тобто від територіального центру соціального обслуговування, і в тому числі, респондент 2 та 3 зазначили ще, що вони отримують інформацію про можливості ВПО через Інтернет, чати в месенджерах. Далі питання стосувалися житла, його доступності для ВПО. Респонденти 2 та 3 вказали, що вони арендують квартиру, а респондент 1 зазначив, що живе зараз у родичів, тобто у домі свого сина. Усі респонденти вказали, що їхнє житло зруйноване, у респондента 1 навіть було зафіксовано все, зокрема, респондент 1 відповідає: «Зруйноване житло зафіксоване на відео та фото», у респондентів 2 та 3 це зробити не вдалося, бо вони виїзжали, коли їхнє житло було ще цілим. Відповіді на наступне питання дали визначити, що ніхто із всіх респондентів не отримав грошової допомоги за зруйноване житло, але респондент 1 стверджує: «Я подавав на це все, але мені відповіли, що вони не можуть виїхати туди, зафіксувати». Респонденти не мають можливості отримати компенсацію за житло через розташування їхніх будинків у зонах воєнних дій або тимчасового військового контролю Російської Федерації, для яких наразі не передбачено програми компенсації.

На питання: «Які ваші основні джерела доходів?», респонденти зазначили три варіанти відповіді це: пенсія, адресна допомога переселенцям та благодійна грошова допомога. І тут можна перейти до наступного питання стосовно матеріального становища, де кожен з респондентів зазначив, що їм вистачає грошей на продукти харчування, але одяг купити вони не можуть. Наприклад, респондент 1 стверджує: «Комуналка “з’їдає”, більшість грошей саме на це йде». Через таке складне матеріальне становище респонденти потребують матеріальної допомоги, і зокрема кожен з них згадує про такі потреби як лікарські засоби та грошова допомога. Це питання дає можливість підтвердити або спростувати визначену гіпотезу №1- «Можна припустити, що фінансові труднощі негативно впливають на здатність задовольняти базові потреби, і це може ускладнювати процес соціальної адаптації». Все ж, можна побачити, що опитані люди оцінюють своє матеріальне становище негативно. Фінансові труднощі суттєво обмежують здатність внутрішньо переміщених осіб літнього

віку задовольняти навіть базові потреби. Це негативно впливає на їхній процес соціальної адаптації, створюючи додаткові перешкоди для інтеграції в нову громаду та знижуючи якість їхнього життя. Таким чином, гіпотеза підтверджується, що фінансові труднощі дійсно ускладнюють соціальну адаптацію літніх переселенців.

Наступні питання стосувалися психологічного стану, і зокрема на питання «Чи відчували/відчуваєте Ви психологічний дискомфорт в новій громаді, куди перемістилися» респонденти відповіли, що здебільшого вони не відчують психологічного дискомфорту, але респондент 2 відповіла: «Важко, що не дома». Натомість відповідь респондента 3 на це питання була такою: «В новій громаді психологічного дискомфорту немає, тут нам усім чим можна допомагають. Психологічно тільки важко, що сумуємо за домом, хочеться повернутися найскоріше». Тобто, можна зазначили, що вони відчують сум за своїм рідним місцем, де вони проживали, перед тим, як перемістилися. На питання щодо можливості при необхідності поспілкуватися з психологом респонденти відповіли, що така можливість є, але вони не зверталися ніколи, лише респондент 3 вказав, що брав участь у психологічному тренінгу, де їх навчали як правильно справлятися зі стресом, тривогою. Тут знову ж таки пов'язано із віковою категорією цього населення та їхніми уявленнями, вони не звикли звертатися за психологічною підтримкою, бо для багатьох з них психологічні послуги є новим явищем, з яким вони не стикалися протягом більшої частини свого життя. Це також може бути пов'язано з тим, що вони не завжди розуміють, як саме така допомога може полегшити їхні емоційні переживання та допомогти впоратися з сумом і стресом від переїзду.

Далі було взято до уваги питання медичної допомоги та її доступності. На питання «Яких видів допомоги ви зараз потребуєте?» респонденти відповіли всі по-різному. Респондент 1 зазначив, що наразі ніякої медичної допомоги не потребує. Натомість респондент 2, у відповідь на це ж питання, стверджує: «Мені потрібна діагностика, тобто комп'ютерна томографія нирки, бо в мене однієї нирки нема, в мене онкологія. Мені треба зробити цю діагностику, але

потрібно зібрати кошти, бо воно дороге коштує». Відповідь респондента 3 була такою: «Також потрібна діагностика і лікування, в мене друга група інвалідності». Зокрема усі опитані вказали, що мають декларацію із сімейним лікарем, допомогли в цьому аспекті здебільшого терцентр. На питання, що стосувалося доступності медичних послуг на новому місці проживання, тобто в Чугуївській громаді, кожен з респондентів відповів, що наразі вони цілком задоволені доступом до медичних послуг. Далі питання стосувалися потреб в різних видах соціальних послуг, зокрема, яку вони отримують в Територіальному центрі надання соціальних послуг Чугуївської міської ради. Опитаними людьми було зазначено різні види соціальних послуг, які вони отримують від цього центру. Так, наприклад, респондент 2 зазначив: «Тут в терцентрі мене стрижуть, надають різну інформацію стосовно допомоги для ВПО, сюди ходжу на масаж, лікувальну фізкультуру, тут ходжу у соляну кімнату, відвідувала психологічний тренінг. Ще намагалась ходити на хоровий спів». Респондент 1 стверджує: «Тут я ходжу до гуртка, де займаюсь живописом, гончарством. У нас тут бувають виставки наших робіт. Я тут познайомився з мешканцями цієї громади, які також відвідують гурток, знайшов тут собі друзів, що також позитивно впливає на мій стан, бо я дуже потребую спілкування взагалі з людьми». У тому числі, відповідь респондент 3 на це питання була такою: «Я ходжу сюди в'язати, шию тут наволочки, робимо капці для військових, маскувальні сітки плели». Тобто, можна виокремити такі види соціальних послуг, що отримують опитані люди: натуральна допомога, інформування, консультування, і зокрема це заходи спрямовані на соціальну адаптацію та інтеграцію: оздоровчо-профілактичні заходи, організація довілля, відпочинку та розвитку творчих здібностей. Аналізуючи ці відповіді, можна спробувати підтвердити та спростувати гіпотезу №2 – «Можна припустити, що доступ до медичних та соціальних послуг позитивно впливають на соціальну адаптацію внутрішньо переміщених літніх осіб у Чугуївській територіальній громаді». Варто наголосити на тому, що респонденти позитивно оцінюють надання медичної допомоги та соціальних послуг, хоча, можна помітити, що

респондент 2 та 3 задоволені доступністю медичних послуг, але вони вказали на серйозні медичні потреби, і тому тут трошки така суб'єктивна думка щодо впливу доступності медичних послуг на їх соціальну адаптацію, адже не можна перевірити, який наразі у них стан здоров'я. Все ж, респонденти висловили задоволення доступністю медичних послуг у Чугуївській громаді. Це свідчить про те, що місцева система охорони здоров'я здатна забезпечити необхідну підтримку, що є ключовим фактором для успішної соціальної адаптації. Задоволення медичними послугами дозволяє літнім переселенцям відчувати впевненість у своїй безпеці та добробуті, що є важливим аспектом соціальної адаптації. Щодо доступності соціальних послуг, то вони відіграють не менш важливу роль у процесі адаптації внутрішньо переміщених осіб. Можна підкреслити, що Територіальний центр надання соціальних послуг у Чугуївській громаді надає різноманітні послуги, які сприяють соціальній адаптації та інтеграції літніх переселенців. Таким чином, гіпотеза №2 підтверджується численними аспектами, виявленими під час дослідження.

Гіпотеза №3 - «Наявність підтримки від громадських організацій та волонтерів впливає на підвищення соціальної адаптації внутрішньо переміщених літніх осіб». До цієї гіпотези можна віднести питання: «Чи отримували Ви допомогу від громадських організацій та волонтерів в громаді?», на яке кожен з опитаних відповів, що отримували. І наступне питання стосувалося саме того, яку саме допомогу їм надавали громадські організації. Респондент 1 наголосив на тому, що громадські організації, перш за все, забезпечують гуманітарною допомогою. Натомість респондент 2 стверджує: «Так, громадські організації нам допомагають. Я особисто отримувала грошову допомогу від Червоного Хреста, бо мій син у полоні. Зараз ще від ООН замість продуктових наборів почали давати грошову допомогу у розмірі 1500 грн. Це на 4 місяці поки що. Взагалі це краще та зручніше отримувати, аніж ці набори. І ти сам вирішуєш, які продукти чи товари ти можеш придбати». Респонденти відчують полегшення у вирішенні фінансових питань, що дозволяє їм зосередитися на інтеграції в громаду, і тим

самим покращується їхнє життя у новому місці. Вони наголошують на значенні гуманітарної та грошової допомоги від громадських організацій для покращення їхнього матеріального становища, що прямо впливає на їхню здатність адаптуватися в новій громаді. З наданих фактів можна зробити висновок, що підтримка від громадських організацій та волонтерів дійсно впливає на соціальну адаптацію внутрішньо переміщених літніх осіб. Гуманітарна допомога забезпечує їхні базові потреби, а грошова допомога надає їм більше свободи у виборі необхідних товарів та послуг, що сприяє їхній кращій соціальній адаптації. Отже, гіпотезу №3 можна підтвердити на основі наведених фактів.

Гіпотеза №4 – «Можна припустити, що комунікація та зв'язки з місцевими жителями громади позитивно впливає на соціальну адаптацію внутрішньо переміщених осіб літнього віку». Зокрема, було поставлено питання «Чи є у вашому колі спілкування місцеві жителі?», де кожен респондент вказав, що комунікує з мешканцями громади, в яку переїхали. Так, наприклад, респондент 2 запевнив: «Звісно ми спілкуємося з місцевими жителями, дуже тісно». Натомість на питання «Як це допомагає Вам звикнути до нового місця?» опитані люди поділилися кожен своїм досвідом. Так, респондент 1 ствержує: «Коли я тільки приїхав сюди, то в мене склалося враження, що у цій громаді люди якісь не усміхнені, закриті, на контакт не йдуть, Але коли я пішов до терцентру у гурток, куди ходить досить багато місцевих, то там люди більш відкриті до діалогу. Мені на душі стало спокійніше, коли познайомився з мешканцями громади я не відчував такої самотності, психологічно стало легше ». Натомість респондент 2 мав таку відповідь на це питання: «Мені однозначно допомогли зв'язки з місцевими жителями. Вони допомогли з пошуком житла, віддавали нам меблі, шафи, стулки, посуд, техніку, холодильник». Якщо переглянути та проаналізувати цитати, які були наведені, то можна дійти висновку, що зв'язки та комунікація з мешканцями громади, мали неабияку важливу роль у сприянні соціальній адаптації, зокрема, соціальна інтеграція та підтримка з боку громади сприяють

зменшенню стресу і тривожності у внутрішньо переміщених осіб. До того ж, комунікація з місцевими жителями сприяє формуванню почуття належності до нової громади, що є важливим елементом соціальної адаптації. Отже, можна узагальнити, що гіпотеза №4 підтверджується.

З'ясувавши основні потреби цієї категорії населення, можна перейти до третього блоку питань, який стосувався труднощів та перешкод, з якими зіштовхнулися внутрішньо переміщені особи літнього віку на новому місці проживання, і зокрема, як це вплинуло на їх соціальну адаптацію. Відповідаючи на питання «Розкажіть, загалом, які труднощі та перешкоди у Вас виникли після переїзду?» усі опитані поділилися своїм досвідом, описуючи проблеми, з якими вони зіштовхнулися під час проживання в новому місці. Так, наприклад респондент 1 зазначив: «Як я приїхав, загалом, проблем не було, громада попіклувалась про нас. Найважче було психологічно, що ти живеш в іншому місті, тут все тобі незнайоме. Відчував великий сум та біль за тим, що більше не повернуся додому». Респондент 2 запевнив: «Чугуївська громада нас прийняла дуже добре, і місцеві жителі не відвернулися від нас. Фінансові труднощі є важливою проблемою, бо не можу собі назбирати грошей на діагностику нирки. Але все ж таки, порівняно з іншими проблемами, головною все ж перешкодою є те, що хочеться скоріше повернутися додому, хочеться, щоб все це нарешті, закінчилося». Тоді як респондент 3 стверджує: «Як приїхали, то першою такою проблемою був стрес, тривога, як жити далі. Серед труднощів після переїзду було знайти житло». Далі на питання «Чи вдалося вирішити ті труднощі, з якими Ви стикнулися?» респондент 2 підкреслив: «Залишаються невирішеними фінансові труднощі, а так загалом ми вже звикли до того, що нам ні до чого вертатися, бо домівки вже немає, тому приходится тут адаптуватися». Судячи з відповідей, які були надані опитаними людьми, можна підкреслити те, що важливою перешкодою була і залишається саме психологічна адаптація, яка є однією зі складових соціальної адаптації. Як вже зазначалося у першому розділі, що люди літнього віку дуже сильно прив'язані до своїх домівок, і на новому місці вони відчують страх перед новими

умовами та невідомістю, їм якнайскоріше хочеться повернутися додому, це можна і побачити з дослідження, а це ускладнює адаптацію та створює додатковий емоційний тягар.

Заключними питаннями було «Як Ви оцінюєте свою соціальну адаптацію?» та «Що Вам могло б допомогти краще адаптуватися на новому місці?». Респондент 1 зазначив, що соціальну адаптацію він оцінює позитивно: «На даний момент я задоволений усім, що отримую, я розвиваюсь тут в терцентрі, маю, це мене відволяє від усіх проблем. Загалом мене все влаштовує». Натомість респондент 2 оцінює свою соціальну адаптацію у чомусь позитивно, у чомусь негативно. «Я оцінюю свою адаптацію позитивно, наскільки це можливо. Тут я реалізувала свої соціальні потреби, налагодила комунікацію з місцевими мешканцями, тут я відчуваю себе у безпеці. Основним таким фактором, який негативно впливає на соціальну адаптацію, є фінансові труднощі. Але не дивлячись на це, я вдячна цій громаді, що прийняла нас», - стверджує респондент 2. Таким чином, можна узагальнити, що головними факторами позитивної соціальної адаптації є відчуття безпеки та захисту, доступність до соціальних та медичних послуг, можливість реалізувати особисті інтереси, налагоджені зв'язки та комунікація з місцевими, психологічна підтримка, допомога від громади та благодійних організацій.

Судячи загалом із відповідей на запитання інтерв'ю складно визначити відмінності за статтю. Крім того у дослідженні беруть участь тільки один чоловік та дві жінки, тобто нерівна кількість респондентів, тому у цьому є деяка складність. Здебільшого ми враховували, що кожен опитаний має свої унікальні обставини: у когось є проблеми зі здоров'ям, у когось їх немає; хтось приїхав і живе у рідних, а хтось змушений арендувати квартиру. Такі індивідуальні відмінності значно ускладнюють порівняльні можливості отриманої інформації. Наприклад, респондент 1 (чоловік) зазначив позитивну соціальну адаптацію, зосереджуючись на творчих заходах, що допомагають відволіктися від проблем. Натомість респондент 2 (жінка) показує змішані результати адаптації,

відчуваючи підтримку громади, але стикаючись з фінансовими труднощами та бажанням повернутися додому.

Таким чином, можна зробити висновок, що розуміння проблем та потреб внутрішньо переміщених літніх осіб - це важливий аспект сучасного суспільства. Дослідження їхньої соціальної адаптації у Чугуївській територіальній громаді дозволило виявити різноманітні фактори, які впливають на цей процес. Учасники дослідження відобразили свій унікальний досвід соціальної адаптації. Вони зазначали як позитивні, так і негативні аспекти нового життя, виявляючи складність процесу адаптації. Жінки та чоловіки реагували на зміни по-різному, виходячи із своїх особистих обставин та потреб. Підсумовуючи, можна сказати, що процес, який передбачає соціальну адаптацію літніх осіб, з числа ВПО є складним і потребує врахування усіх аспектів або складових. Надання підтримки, поліпшення доступу до соціальних, медичних послуг та увага до індивідуальних потреб цієї групи населення є важливими напрямками роботи для покращення їхнього становища в суспільстві.

3.3 Рекомендації щодо сприяння соціальній адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку в приймаючих громадах

Проведене дослідження допомогло визначити головні проблеми та потреби, з якими стикаються переселенці літнього віку. Щоб побороти ці проблеми та задовільнити усі потреби, які потрібні для цієї категорії людей, потрібно створити сприятливі умови та розробити практичні рекомендації, які допоможуть позитивно сприяти соціальній адаптації внутрішньо переміщених літніх осіб. Зокрема, було визначено, що головними труднощами, з якими стикнулися ці люди були: фінансова нестабільність, психологічні проблеми, це і стрес, і тривога, і туга за своїм рідним домом, сум, що більше ніколи не повернешся додому, медичні потреби, доступність житла, а точніше великі затрати на оренду житла та комунальні послуги.

Сприяння соціальній адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку в приймаючих громадах є дуже важливим завданням для забезпечення їхнього благополуччя та інтеграції в нове середовище. На основі аналізу результатів дослідження та враховуючи особливості цієї категорії населення, можна сформулювати такі рекомендації щодо сприяння процесу соціальної адаптації:

1. Фінансова підтримка. Ключовим фактором у забезпеченні стабільності та покращенні умов життя внутрішньо переміщених осіб літнього віку. Фінансова нестабільність значно ускладнює процес адаптації, адже літні люди часто не мають можливості працевлаштуватися, а їхні заощадження можуть бути вичерпані або недоступні. На основі вивчених проблем можна запропонувати кілька важливих заходів для надання фінансової підтримки цій вразливій категорії населення. Вже в Чугуївській громаді видно деякі зсуви у вирішенні цієї проблеми, як було вже зазначено, що замість продуктових наборів від ООН, запровадили грошову допомогу, але поки це тільки на 4 місяці, а тому тут важливо далі запроваджувати таку допомогу, і можливо, навіть, збільшити її, щоб людям вистачало на задоволення своїх потреб. Крім регулярної грошової допомоги, важливо також розглянути можливість надання субсидій або компенсацій для покриття витрат на житло та комунальні послуги. Це може включати знижки на оренду житла або безкоштовне надання житлових приміщень для найбільш вразливих груп. Така підтримка дозволить зменшити фінансовий тиск на літніх переселенців і забезпечить їм більш стабільні умови проживання.

2. Створення програм зайнятості та волонтерства: Хоча літні люди часто не можуть працювати повний робочий день, створення програм тимчасової зайнятості або волонтерської діяльності може стати важливим елементом фінансової підтримки. Ці програми можуть включати різні види робіт, які під силу літнім людям, та надавати їм можливість отримувати додатковий дохід. Крім того, волонтерська діяльність може допомогти літнім переселенцям

відчувати себе корисними та залученими до життя громади, тим самим це може сприяти соціальній інтеграції цієї групи населення.

3. Психологічна підтримка. Ці люди, на відміну від інших груп населення, найбільше сумують за своїм рідним домом. З дослідження видно, що люди дуже хочуть повернутися додому, хоча їм вже і нікуди повертатися, адже їхні будинки вже зруйновані. Тому, тут дуже важливо звернути увагу на цей аспект проблеми. Зокрема, якщо вже беручи ВПО літнього віку, які перебувають на обліку в денному відділенні терцентру, то важливо запровадити на регулярній основі якісь психологічні консультації індивідуально. Також можна проводити групову соціальну роботу з такими людьми, наприклад це можуть бути групи самопомоги, взаємопідтримки, тобто зробити таке підтримуюче середовище для таких людей, щоб вони відчували, що вони не одні такі. Зокрема, як рекомендацією може бути проведення соціально-психологічного тренінгу на тему «Стабільність у складні часи: Підтримка психологічного благополуччя для внутрішньо переміщених осіб літнього віку», де будуть надавати знання з цієї теми та можливість сформувати практичні навички для зміцнення їхньої психологічної стійкості та здатності управляти стресом в умовах внутрішнього переміщення. На цьому тренінгу можуть бути застосовані різні групові та індивідуальні вправи для розвитку емоційної рівноваги та саморегуляції.

4. Медичні потреби. Забезпечення доступу до необхідних медичних послуг, включаючи регулярні огляди, діагностику та лікування, є критично важливим для цієї категорії населення. Можливо, як рекомендацією може бути запровадження певних програм, наприклад створення програм безкоштовного або субсидованого забезпечення необхідними ліками та медичними засобами, так як ця категорія зазначила, що потребує цього. Або наприклад, впровадження програм фінансової підтримки для покриття витрат на діагностику та спеціалізоване лікування, включаючи онкологічну діагностику та лікування хронічних захворювань.

5. Доступність житла та його оренди. Так як, проаналізувавши відповіді респондентів, було зазначено, що житло знайти неважко, але є проблеми з

оплатою оренди та комунальних послуг. Зокрема, тут як рекомендацією може бути впровадження програм надання соціального житла переселенцям літнього віку, яке б було доступне для осіб літнього віку, які внутрішньо перемістилися. Міжнародні громадські організації могли б запроваджувати гранти на оренду житла, або на його купівлю.

6. Створення програм, які сприяють соціальній адаптації. Ці програми повинні бути комплексними та орієнтованими на індивідуальні потреби кожного переселенця. Наприклад, такі програми є у Польщі, до таких програм входить професійна, освітня, юридична та соціальна підтримка. В Україні, у територіальних громадах, можна запровадити такі програми. І сюди в ці програми можуть включати і психологічну підтримку, і соціальну підтримку, і також доступність медичних потреб, зокрема сюди можна додати і підтримку у забезпеченні житлових умов. Варто зазначити такі програми, їх реалізація вимагає співпраці з громадськими організаціями, місцевими владами, медичними установами та іншими зацікавленими сторонами для забезпечення широкого спектру підтримки та ресурсів.

7. Соціальна інтеграція. Залучення літніх ВПО до місцевих громадських ініціатив, волонтерських проектів та культурних заходів сприяє їх інтеграції у нове середовище. Важливо створювати можливості для міжкультурного обміну, щоб сприяти взаєморозумінню та толерантності між переміщеними особами та місцевим населенням. Такі заходи допомагають побудувати міцні соціальні зв'язки та зменшити відчуття відчуженості.

8. Співпраця з недержавними громадськими організаціями та міжнародними організаціями. Це може значно розширити можливості підтримки літніх ВПО та забезпечити додаткові ресурси для реалізації проектів, спрямованих на їхню інтеграцію. Залучення міжнародних грантів для фінансування проектів підтримки літніх ВПО. Співпраця з великими благодійними фондами може забезпечити необхідні ресурси для надання медичної допомоги, психологічної підтримки та організації соціальних заходів.

Організація конференцій, семінарів та тренінгів для обміну досвідом між НГО та місцевими громадами щодо ефективних практик підтримки літніх ВПО.

9. Підготовка соціальних працівників. Соціальні працівники з цього приводу повинні мати потрібні знання, навички і вміння для ефективного вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб літнього віку. Це включає розуміння специфіки їхнього становища, потреб та викликів, з якими вони зіштовхуються в процесі адаптації. Соціальні працівники можуть надавати психологічну підтримку та емоційну підтримку, допомагаючи їм з освоєнням нового життя та подоланням емоційних труднощів. Соціальні працівники можуть навчати осіб літнього віку, які є переселенцями, навичкам самодопомоги та самостійності, що допоможе їм бути більш самодостатніми та успішними у соціальній адаптації.

Отже, можна дійти висновку, що соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб літнього віку вимагає комплексного підходу, який включає фінансову, психологічну, медичну підтримку, доступ до житла та активну участь у житті громади. Тільки спільними зусиллями можна створити стійке та підтримуюче середовище, яке забезпечить літнім переселенцям гідні умови для життя та сприятиме їхній інтеграції у нові громади.

Висновки до розділу 3

У розділі 3 "Проблеми внутрішньо переміщених осіб літнього віку з соціальної адаптації в приймаючих громадах", на прикладі Чугуївської територіальної громади, було виявлено ряд ключових проблем, які ускладнюють соціальну адаптацію цієї вразливої категорії населення. Елементи програми дослідження включали аналіз потреб у приймаючій громаді, труднощі та перешкоди соціальної адаптації, які впливають на якість життя внутрішньо переміщених літніх осіб.

Аналіз результатів дослідження вказав на головні проблеми, з якими зіштовхуються внутрішньо переміщені літні особи при адаптації в новому середовищі. Серед цих проблем були фінансові труднощі, обмежений доступ до

медичної допомоги, психологічні труднощі та складнощі у забезпеченні житлом.

На основі аналізу результатів було сформульовано ряд рекомендацій щодо поліпшення соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку. Серед найважливіших рекомендацій виявилися надання фінансової підтримки, створення програм зайнятості та волонтерства, підтримка психологічного здоров'я, забезпечення доступу до медичних послуг та поліпшення доступності житла.

Загалом, розділ 3 надає важливий інсайт у проблеми, з якими стикаються внутрішньо переміщені літні особи, а також пропонує конкретні заходи для поліпшення їхньої соціальної адаптації в приймаючих громадах.

ВИСНОВКИ

У рамках проведеного дослідження було досліджено проблему соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку в приймаючих громадах на прикладі Чугуївської територіальної громади. Процес адаптації цієї вразливої категорії населення виявився не таким вже і простим, він вимагає неабияких зусиль для розв'язання ключових труднощів та перешкод. Мета та завдання дослідження були досягнуті шляхом комплексного аналізу проблем соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку та розробки конкретних рекомендацій для їх вирішення. Досліджуючи цю тему можна дійти до узагальнюючих висновків.

У процесі виконання даного дослідження було досягнуто низку важливих результатів, які дозволяють зробити значний внесок у розуміння проблем та шляхів соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб, зокрема літнього віку. Перше завдання стосувалося систематизації теоретичних підходів до ключових понять дослідження, яке змогло створити міцну теоретичну базу для подальших аналізів та практичних рекомендацій. Одним з ключових аспектів, що були розглянуті у цьому дослідженні, є поняття соціальної адаптації. З точки зору соціальної роботи, це не просто процес пристосування до нових умов існування, але й активний процес надання підтримки та ресурсів для забезпечення успішної інтеграції в суспільство. Аналіз підходів до визначення "внутрішньо переміщених осіб" дозволив уточнити ключові ознаки цієї категорії населення, що допомагає у виробленні ефективних програм та послуг для них.

Зокрема було виконано друге завдання, яке передбачало дослідження процесу соціальної адаптації внутрішньо переміщених літніх осіб з теоретичної точки зору. Було визначено, що цей процес є складним, оскільки переміщення порушує їхню стабільність та комфорт. Особливо важливо враховувати специфіку літніх людей, для яких адаптація може бути більш складною через фізичні, емоційні та соціальні обмеження. Зокрема, було виокремлено сутність

переживання літніми особами внутрішнє переміщення, цей етап в житті, якщо він виник, є особливо болісним, адже вони часто втрачають зв'язки з рідними місцями та знайомим оточенням, відчують страх перед невідомим. На сам процес соціальної адаптації впливає стан здоров'я, недостача грошей, вік цих людей. До того ж, вони відчують велику ностальгію за минулим життям, що ускладнює їхню адаптацію до нових умов. Зокрема, однією з рекомендацій щодо теоретичної частини дипломної роботи може бути подальше дослідження і розробка нових методологій або підходів до аналізу соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб літнього віку. Це може включати розширення або уточнення визначень ключових понять, вивчення впливу різних факторів на адаптаційні процеси, а також порівняльний аналіз різних підходів до роботи з цією групою населення в різних країнах або регіонах. Таке дослідження може допомогти вдосконалити теоретичні засади і методики аналізу соціальної адаптації та сприяти розвитку більш ефективних програм і стратегій підтримки внутрішньо переміщених літніх осіб. Ще однією рекомендацією є те, що в науковій літературі є прогалини стосовно визначення такої категорії населення як особи літнього віку. З цього приводу важливо удосконалити цей аспект щодо виокремлення цієї групи.

Особливу увагу в нашому дослідженні приділено специфіці соціальної роботи з літніми людьми. Ми виявили, що соціальна робота має базуватися на принципах індивідуального підходу, врахуванні потреб та можливостей літніх людей, а також їх активного залучення до процесу адаптації. Це включає не лише надання матеріальної допомоги, але й психологічну підтримку, створення умов для збереження та відновлення соціальних зв'язків, а також розвиток програм, які сприяють активному старінню. До того ж, якщо брати проблему переміщення, то соціальні працівники повинні мати спеціалізовану підготовку для роботи з літніми внутрішньо переміщеними особами. Це включає знання про вікові особливості, психологічні потреби та методи ефективної комунікації.

Також було зазначено ключові аспекти діяльності соціальних служб та програми та послуги, спрямовані на покращення їхньої адаптації. Специфіка

війни ставить перед соціальними службами нові виклики та завдання в контексті забезпечення соціальної адаптації літніх людей, що зазнали внутрішнього переміщення. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в Україні потребує координації між різними установами та організаціями, при цьому забезпечити ефективну взаємодію між державними службами, громадськими організаціями та волонтерами, до того залучаючи при цьому міжнародні організації для підтримки цієї групи населення. Громадські організації відіграють важливу роль у забезпеченні соціальної підтримки внутрішньо переміщених літніх осіб. Вони надають необхідні послуги, допомогу та підтримку, що допомагають людям почуватися менш самотніми та більше впевненими у новому середовищі. Важливо підтримувати та розвивати мережу громадських організацій, які надають послуги внутрішньо переміщеним особам, забезпечуючи їх необхідними ресурсами.

Варто ще додати, що необхідно розробляти програми, які враховують специфічні, особливі потреби літніх осіб, включаючи програми реабілітації, зокрема психологічної та соціальної, психологічної підтримки та соціальної інтеграції. Для теоретичного використання результатів дослідження рекомендується подальше вивчення специфіки соціальної роботи з літніми внутрішньо переміщеними особами. Це може включати більш глибокий аналіз психологічних аспектів їх адаптації та розробку нових методик роботи з цією категорією населення. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення довгострокових наслідків війни для літніх внутрішньо переміщених осіб та розробку ефективних стратегій їх підтримки. Важливо також досліджувати нові форми соціальної роботи, які можуть бути застосовані в умовах кризи, та адаптувати їх до особливих умов, які виникли у нашій країні.

Дослідження проблем соціальної адаптації внутрішньо переміщених літніх осіб в приймаючих громадах, зокрема на прикладі Чугуївської територіальної громади, дозволило виявити низку ключових проблем вже з практичної точки зору, що ускладнюють їхню адаптацію та інтеграцію. Завдяки

проведенню інтерв'ю з представниками цієї групи, було отримано глибоке розуміння реальних викликів, з якими стикаються літні переселенці.

Аналіз результатів дослідження дозволив зробити наступні висновки та сформулювати рекомендації для покращення ситуації. Перш за все, проведене дослідження підтвердило наявність серйозних викликів у процесі соціальної адаптації внутрішньо переміщених літніх осіб. Одним із найбільших викликів є фінансова нестабільність. Багато літніх переселенців залишаються без стабільного доходу, покладаючись на пенсії та соціальні виплати, які не завжди покривають основні потреби. Це знижує рівень життя та підвищує ризик соціальної ізоляції. Обмежений доступ до медичної допомоги є ще однією серйозною проблемою. Літні люди потребують медичних послуг, але через брак коштів або складнощі з доступом до медичних закладів, вони не можуть отримати необхідну допомогу. Це погіршує їх здоров'я та збільшує рівень стресу. Психологічні труднощі, спричинені війною та вимушеним переселенням, також значно ускладнюють соціальну адаптацію. Стрес, тривога, депресія та відчуття суму за домом особливо сильно впливають на літніх людей, які потребують спеціалізованої психологічної підтримки. Питання житла є критично важливим. Багато літніх переселенців живуть у тимчасовому житлі, що негативно впливає на їхню соціальну адаптацію. Відсутність стабільного житла ускладнює інтеграцію в нове середовище.

Тим самим, звертаючи увагу на окреслені проблеми, які виявлені під час дослідження, важливо розробити програми фінансової підтримки, наскільки це можливо для нашої країни, які б забезпечили стабільний дохід для літніх переселенців, бо ця група людей одна із найбільш вразливих в нашій країні взагалі, а також створити умови для часткової зайнятості та волонтерства, що сприятиме їхній соціальній адаптації. Забезпечення безкоштовних або субсидованих медичних послуг для внутрішньо переміщених осіб літнього віку, створення мобільних медичних бригад та організація регулярних медичних оглядів допоможуть підтримувати їхнє здоров'я на належному рівні. У цьому аспекті можуть допомагати громадські організації, у тому числі міжнародні, як могли б

виділяти необхідні ресурси для цього. Важливо організувати спеціалізовані програми психологічної підтримки та реабілітації, створювати та проводити психологічні тренінги, забезпечити доступ до кваліфікованих психологів та психотерапевтів, які можуть допомогти в подоланні травматичних наслідків. Створити навчальні програми для соціальних працівників, які б сприяли кращому розумінню потреб літніх переселенців. Необхідно розробити програми забезпечення доступного та комфортного житла для літніх переселенців, які можуть бути як тимчасовими рішеннями, так і довгостроковими проектами з будівництва або реконструкції житла. Також важливо забезпечити підтримку в облаштуванні побуту та інтеграції в нові житлові умови. Можна розробити спеціальний адаптаційний простір для цих людей, де могли б надавати психологічну та соціальну підтримку цій групі населення.

Подальші дослідження можуть бути зосереджені на детальнішому вивченні специфічних потреб внутрішньо переміщених осіб літніх осіб у різних регіонах України. Порівняння ситуації з внутрішніми літніми переселенцями в різних громадах та регіонах для виявлення найефективніших практик та підходів, щоб можна було їх запроваджувати та удосконалювати. Варто також дослідити ефективність впроваджених рекомендацій та розробити нові моделі соціальної підтримки, удосконалення системи надання соціальних послуг, які враховуватимуть змінні умови та потреби цієї вразливої категорії населення, бо як-не-як ця група людей гідні того, щоб їхнє життя було стабільним, безпечним і комфортним. Але ж варто додати, що ці всі заходи потребують неабияких зусиль, ресурсів, особливо матеріальних, а тому необхідна активна співпраця між державними органами, місцевими громадами, міжнародними організаціями та неурядовими структурами. Лише спільними зусиллями можна забезпечити належну підтримку літнім переселенцям та сприяти їх успішній соціальній адаптації, інтеграції в приймаючі громади та покращенню якості їхнього життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бенъ О. Т., Бриндзак О. І. Особливості соціальної адаптації літніх лю-дей у геріатричних установах України та Польщі // Український соціум. 2017. №4 (63). С. 35–44.
2. Благодійний фонд «Життєлюб» повертає вимушеним переселенцям смак життя : веб-сайт БФ «Життєлюб». URL: <https://www.happyold.com.ua/> (дата звернення: 28.04.2024).
3. Волчок В. Соціально-психологічна адаптація вимушено переселених осіб // Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві, ортобіоз та паліативна допомога. Збірник тез IX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. / за заг. ред. Т. І. Дучимінської, Я. О. Гошовського, Ж. П. Вірної, Д. Т. Гошовської, О. Є. Іва-нашко, м. Луцьк, 28 листопада – 02 грудня 2022 р. Луцьк : ВНУ ім. Л. Українки, 2022. С. 113–115.
4. Гетьман А. Ю. Поняття та особливості соціальної адаптації осіб похилого віку // Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / за ред. І.А. Романова, І.О. Шеплякова, м. Харків, 27 жовтня 2023 р. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2023. С. 53–57.
5. Голова Н. І. Забезпечення сприятливої адаптації осіб похилого віку до нових умов соціалізації: зб. наук. пр. Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». Хмельницький, 2011. № 4. С. 19–22.
6. Гордієнко Н. В., Навошицький М. Т. До проблеми соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах та організації соціальної роботи з ними // Наука, інновації та освіта: проблеми та перспективи. Наук. зб. тез X Міжнародної наук.-практ. конф. / за наук. ред. М. Л. Комарицький, м. Київ, 4-6 травня 2022 р. Київ, 2022. С. 323–333.
7. Денисюк О.М. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / за редкол.: О.В. Епель, Т.Л. Лях, І.В. Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с.

8. Дікова Я. Є. Особливості соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб в сучасному українському суспільстві : дипломна робота магістра. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2020. 73 с.
9. Євдокимова І. А. Проблеми державних та комунальних соціальних служб у задоволенні потреб внутрішньо переміщених осіб в м. Харкові // SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2017. № 6. С. 39–47. URL: <https://periodicals.karazin.ua/socioprostir/article/view/8422> (дата звернення: 02.04.2024).
10. Задорожна С. М., Карпова І. Г. Відношення населення приймаючих громад до внутрішньо переміщених осіб // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. 2017. № 2 (10). С. 43–55.
11. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення раунд 16 (квітень 2024 року) : веб-сайт МОМ. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-16-april-2024?close=true> (дата звернення: 09.05.2024).
12. Іванова І. Б. Соціальна робота з людьми похилого віку: навч. посіб. Київ: Університет «Україна», 2023. 220 с.
13. Камбур А. В. Соціальна адаптація особистості : монографія / за наук. ред. Марчук М. Г. Чернівці : БДФЕУ, 2012. 252 с.
14. Кердивар В.В., Поглиблений психологічний аналіз вразливих категорій внутрішньо переміщених осіб // Наук. вісн. ХДУ. Серія «Психологічні науки». 2019. С. 217–222.
15. Кількість українських ВПО та громадян в окупації зменшилася : результати дослідження. URL: <https://thepage.ua/ua/news/yak-za-rik-zminilasya-kilkist-ukrayinskih-bizhenciv-vpo-doslidzhennya> (дата звернення: 11.02.2024).
16. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну : результати дослідження Громадянської мережі ОПОРА URL: <https://www.oporaua.org/viyina/kilkist-ukrayintsiv-ta-yikh-migratsiia-za-kordon->

[cherez-viinu-doslidzhennia-gromadianskoyi-merezhi-opora-24791](#) (дата звернення: 01.02.2024).

17. Коваленко О. Г., Лук'янова Л. В., Помиткін Е.О., Московець Л.П. Психологія людей літнього віку: навч. посіб. Київ : ІПООД ім. І. Зязюна НАПН, 2021. 288 с.
18. Козар Ю. Ю. Роль державних та недержавних інститутів у процесах соціальної адаптації вимушених переселенців в Україні // Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика. 2022. № 1(3). С. 82–90.
19. Козубовська І., Шикітка Г. Наукові підходи до розуміння термінів «адаптація» і «соціалізація» особистості // Педагогічні інновації у фаховій освіті. 2019. Вип. 10. С. 98–102.
20. Коленіченко Т. І. Особливості адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2020. 25 с.
21. Конончук А. І. Внутрішньо переміщені особи: соціальні аспекти проблем і шляхи її вирішення // Соціологія та соціальна робота в умовах національних та регіональних викликів : матеріали доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І. В. Козубовської, Ф. Ф. Шандора, м. Ужгород, 27 вересня 2019 р. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2019. С. 49–50.
22. Кравцов С. О. Теоретичне бачення соціальної адаптації: стан, погляди, підходи // Український соціум. 2018. №2 (65). С. 83–96.
23. Крохмальова Н.О., Костіна В.В. Особливості соціальної роботи в територіальному центрі соціального обслуговування з людьми похилого віку в умовах воєнного стану // Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. / за ред. І.А. Романова, І.О. Шеплякова, м. Харків, 27 жовтня 2023 р. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2023. С. 156–161.
24. Курило І. О. Літні особи в Україні під час війни: становище, потреби, приклади стійкості // Український соціум. 2023. №4 (87). С. 9–20.

25. Леонова І. М. Теоретичний аналіз проблеми соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців в Україні // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2019. № 4 (29). С. 94–101.
26. Лещенський О. П. Використання ресурсів громади в освіті людей літнього віку // Соціологія та соціальна робота в умовах національних та регіональних викликів : матеріали доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І. В. Козубовської, Ф. Ф. Шандора. м. Ужгород, 27 вересня 2019 р. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2019. С. 57–58.
27. Логвинова М. О. Внутрішньо переміщені особи як категорія вимушених мігрантів: поняття та ознаки // Наук. вісн. Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки». 2019. Вип. 11. С. 44–50.
28. Мазіна Н. Е. Соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених осіб: підходи до виміру // Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Філософія, культурологія, соціологія». 2020. Вип. 12. С. 131–138.
29. Мартиненко С. О. Теоретичні підходи до визначення дефініції «Соціальна адаптація» // Соціальні структури та соціальні відносини. 2019. Вип. 10. С. 29–33.
30. Мельничук Т. І. Соціально-психологічні особливості адаптації вимушено переселених до нового середовища // Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми. Збірник тез V Міжнар. наук.-практ. конф. / за наук. ред. С.Д. Максименко, м. Київ, 22 квітня 2022 р. Київ : Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2022. С. 83–86.
31. На Харківщині проживає понад 528 тисяч ВПО: результати дослідження Мінсоцполітики. URL: <https://www.ioc.gov.ua/dashboardVpo/> (дата звернення: 10.05.2024).
32. Николаєва В., Пономарьова В. Соціальна адаптація ВПО у територіальній громаді за новим місцем проживання в умовах воєнного стану // Ввічливість. 2023. Вип. 1. С. 79–85.

33. Новікова О., Шамілева Л. Мобілізація соціальних ресурсів внутрішньо переміщених осіб із промислових регіонів України на забезпечення розвитку територіальних громад // Економіка промисловості. 2016. № 4 (76). С. 70–79.
34. Пархоменко М. М. Аналіз проблем соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб та їх вплив на розвиток міських громад // Актуальні питання конституційно-правового статусу людини і громадянина. 2017. № 2. С. 15–25.
35. Пащенко Ю. Є., Путінцев А. В. Адаптація внутрішньо переміщених осіб в регіонах України: сутність, поняття, підходи // Економіка. Фінанси. Менеджмент : актуальні питання науки і практики. 2019. № 9. С. 110–121.
36. Песоцька Ю. П. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб // Соціальна робота та освіта. 2022. № 9 (1). С. 89–99.
37. Погуляйло Т.О. Особливості психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб : диплом.робота зі спеціальності Психологія. кер. роботи к.біол.н., доц. О. П. Никоненко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя. Ніжин, 2020. С. 83
38. Порсева Х. О. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій осіб похилого віку: автореф. дис ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2005. 21 с.
39. Практикум з соціальної роботи : навч.-метод. посіб. / уклад. О. М. Шевчук. Умань : ФОП «Жовтий», 2016. 100 с.
40. Проєкт «Інтеграція ВПО 60+ у Вижницьку територіальну громаду» : веб-сайт ГО «Чернівецьке об'єднання «Захист»». URL: <https://www.zahystcv.org/pro%D1%94kt-integracziya-vpo-60-u-vizhniczka-teritorialnu-gromadu/> (дата звернення: 28.04.2024).
41. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. Дата оновлення: 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 02.12.2023).
42. Про запобігання дискримінації щодо осіб літнього і похилого віку в Україні : Проєкт Закону України від 18.05.2012 № 10486. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF83A00A> (дата звернення: 18.03.2024).
43. Про затвердження Типового положення про будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю : Постанова Кабінету Міністрів

України від 02.09.2020 р. № 772. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.04.2024).

44. Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної соціальної послуги формування життєстійкості : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.03.2023 р. № 248. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.04.2024).

45. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. Дата оновлення: 27.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення: 02.05.2024).

46. Рижакова В. І. Психологічні особливості процесу адаптації вимушено переселених осіб до нового середовища проживання // Психологічні виміри осо-бистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної пара-дигми. Збірник тез V Міжнар. наук.-практ. конф. / за наук. ред. С.Д. Максименко, м. Київ, 22 квітня 2022 р. Київ : Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2022. С. 124–127.

47. Сірант М. М. Біженці та внутрішньо переміщені особи: співвідношен-ня понять // Митна справа. 2019. № 2 (22). С. 154–159.

48. Сопко Р. І., Попович А. М. Потреби людей похилого віку та плану-вання соціальних послуг // Наук. вісн. УНУ. Серія «Педагогіка. Соціальна робо-та». 2011. С. 110–113.

49. Соціальна адаптація ВПО: які інструменти для підтримки переселен-ців потребують впровадження. URL: <https://sss-ua.org/news/soczialna-adaptacziya-vpo-yaki-instrumenty-dlya-pidtrymky-pereselencziv-potrebuyut-vprovadzhennya/> (дата звернення: 02.02.2024).

50. Соціальна робота: словник основних термінів / уклад. О. М. Плахова, І. А. Євдокимова, В. В. Сичова, С. В. Садрицька та ін. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. 104 с.

51. Створюючи простір для людей старшого віку: історія релокованої громадської організації з Донеччини : веб-сайт ПРООН. URL:

<https://www.undp.org/uk/ukraine/stories/stvoryuyuchy-prostir-dlya-lyudey-starshoho-viku-istoriya-relokovanoji-hromadskoji-orhanizatsiji-z-donechchyny>

(дата звернення: 02.05.2024).

52. Субботіна О. О. Адаптація та інтеграція внутрішньо переміщених осіб в сучасній Україні : диплом. робота зі спеціальності Соціологія. кер. роботи к. соц. н., доц. Г. О. Коржов. Київ : КПП. Київ, 2016. 99 с.

53. Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа соціально-педагогічної роботи з ними // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 8. С. 434–446.

54. Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними // Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції : зб. наук. пр. Держ. закл. «ЛНУ ім. Т. Шевченка» / за заг. ред. В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2017. С. 320–342.

55. Холоднюк Н. П. Діяльність державних та недержавних інститутів у процесах соціальної адаптації вимушених переселенців в Україні : дипломна робота магістра. Тернопіль : ЗНУ. Тернопіль, 2022. 57 с.

56. Юрків Я. І. Труднощі соціально-психологічної адаптації вразливих верств внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя // Науковий вісник Ужгородського університету : зб. наук. пр. Серія «Педагогіка. Соціальна робота» / гол. ред. І. Кузьма. Ужгород : Говерла, 2021. №. 1 (48). С. 469–472.

ДОДАТКИ